

МБО «Екологія-Право-Людина»

**ВИЯВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ,
ПРИДАТНИХ ДЛЯ ОГОЛОШЕННЯ
ОБ'ЄКТАМИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ**

(Інструктивні та методичні матеріали)

Міністерство екології та природних ресурсів України,
департамент заповідної справи
Міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина» (ЕПЛ)
Інститут зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України
Наукова рада з питань і діяльності заповідників при Відділенні
загальної біології НАН України
Ukrainian Nature Conservation Group (UNCG)
Всеукраїнська громадська організація
«Національний екологічний центр України» (НЕЦУ)

ВИЯВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ПРИДАТНИХ ДЛЯ ОГолоШЕННЯ ОБ'ЄКТАМИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

(Інструктивні та методичні матеріали)

Львів–Київ
2015

Посібник рекомендовано до друку:

- Секцією «Заповідна справа» Науково-технічної ради Міністерства екології та природних ресурсів України, протокол № 1 від 19.02.2015 р.
- Науковою радою з проблем заповідної справи і діяльності заповідників Відділення загальної біології НАН України
- Вченою Радою Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, протокол № 2 від 10 лютого 2015 р.

Виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду / Олексій Василюк, Анастасія Драпалюк, Григорій Парчук, Дарія Ширяєва. За заг. редакцією Олени Кравченко — Львів, 2015, 80 с.

Посібник присвячений питанням методології виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду (ПЗФ). Автори посібника аналізують існуюче законодавство України, міжнародні багатосторонні угоди та директиви Європейського Союзу у цій сфері. На основі такого аналізу в посібнику формулюється перелік вимог, необхідних для виявлення територій, придатних до оголошення об'єктами ПЗФ, перелік мінімальних вимог відповідних міжнародних інструментів, яким повинна відповідати національна правова база. У посібнику містяться рекомендації із вибору ділянок, перспективних для створення територій та об'єктів ПЗФ в усіх регіонах України, та підготовки клопотань щодо створення об'єктів ПЗФ. Посібник розрахований на державних службовців, науковців, які залучені до процесу створення об'єктів ПЗФ, а також інших осіб, які цікавляться питанням ПЗФ.

УДК 502.7

© МБО «Екологія – Право – Людина», 2015 «Виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду (Інструктивні та методичні матеріали)». Всі права застережені. Вітається широке використання матеріалів. При будь-якому використанні матеріалів — «Виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду (Інструктивні та методичні матеріали)» — посилання на джерело є обов'язковим. Матеріали посібника не можуть бути використані з ціллю отримання прибутку загалом чи частково ні в якій формі, в електронному чи друкованому варіанті, в тому числі — фотокопії.

Подяки

Авторський колектив висловлює щиру *подяку* всім, хто допоміг підготувати до видання цей посібник. Особлива подяка експертам, які були залученні до підготовки окремих розділів посібника, зокрема А. Плизи та М. Богомазу за допомогу у підготовці розділу, присвяченого аспектам заповідання земель лісогосподарського призначення, О. Бурковському за внесення доповнень у висвітленні питань, присвячених землям сільськогосподарського призначення, Є. Іваненку за допомогу у висвітленні питання картографічного забезпечення створення заповідних територій, С. Шутяк за допомогу у підготовці розділу, присвяченого правовому забезпеченню заповідної справи. Висловлюємо щиру подяку д.б.н., професорові Я. Мовчану за консультації та поради до всіх розділів посібника.

Список скорочень

ВРУ — Верховна Рада України

ЕПЛ — Міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина»

ЗУ — Закон України

КМУ — Кабінет Міністрів України

МСОП — Міжнародний союз охорони природи

НПП — національний природний парк

НЕЦУ — Всеукраїнська громадська організація «Національний екологічний центр України»

Переліки — переліки видів рослин та тварин, що підлягають особливій охороні на відповідній території області, АРК, міст Києва та Севастополя

ПЗ — природний заповідник

ПЗФ — природно-заповідний фонд

ПКК — публічна кадастрова карта

РЛП — регіональний ландшафтний парк

ТЛУ — типи лісорослинних умов

УНР — Українська Народна Республіка

ЦОВВ — центральний орган виконавчої влади

ЗМІСТ

Передмова.....	6
I. Поняття природно-заповідного фонду та огляд законодавчої бази природно-заповідного фонду	7
II. Процедура створення територій та об'єктів ПЗФ	13
III. Вибір ділянок, перспективних для заповідання	15
III. 1. Рекомендації щодо виявлення ділянок, перспективних для заповідання	18
III. 1. 1. Оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, зарезе, рвованих до заповідання.....	19
III. 1. 2. Розширення існуючих територій природно-заповідного фонду	22
III. 1. 3. Місця поширення видів, занесених до Червоної книги України, регіональних переліків видів флори та фауни, що охороняються у областях, а також рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, місця поширення видів рослин і тварин та оселища, що знаходяться під охороною Бернської конвенції.....	23
III. 1. 4. Території з обмеженим землекористуванням	26
1. Природні території, що знаходяться у віданні Міністерства оборони України	26
2. Природні території, розміщені в прикордонній зоні	27
III. 1. 5. Землі лісового фонду	28
III. 1. 6. Землі водного фонду.....	33
III. 1. 7. Землі сільськогосподарського призначення	35
III. 2. Картографічне забезпечення створення об'єктів природно-заповідного фонду	38
III. 3. Вибір категорії території чи об'єкта ПЗФ.....	41
1. Природні заповідники.....	42
2. Біосферні заповідники	42
3. Національні природні парки.....	44
4. Регіональні ландшафтні парки	45
5. Заказники.....	45
6. Пам'ятки природи.....	47
7. Заповідні урочища	49

III. 4. Організація процесу виявлення територій, придатних для оголошення територіями та об'єктами природно-заповідного фонду	50
III. 5. Робота із землевласниками, землекористувачами та місцевим населенням	52
IV. Рекомендації щодо інституційної підтримки створення нових територій та об'єктів природно- заповідного фонду в областях.....	54
Використані джерела та література	55
Додаток 1. Показники існуючої та проектованої заповідності відповідно до Державної програми регіонального розвитку України на період до 2020 року	58
Додаток 2. Порядок оголошення заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ	60
Додаток 3. Території, зарезервовані для заповідання актами Президента України та Верховної Ради України	67
Додаток 4. Території, зарезервовані для заповідання рішеннями органів місцевого самоврядування	69

Передмова

Лише природні території, що знаходяться під особливою охороною держави, здатні забезпечити екорівновагу, компенсувати перетворення природних комплексів людиною і зберегти частину дикої природи для її подальшого самовідтворення. Заповідання цінних природних територій — це свідчення нашого піклування про майбутні покоління. Тому створення природоохоронних територій є важливою складовою національного природоохоронного законодавства України, а також міжнародних документів у галузі охорони навколишнього природного середовища. Природоохоронні вимоги в країнах Європейського Союзу значно вищі, ніж в Україні, тому розвиток мережі природоохоронних територій є важливою частиною євроінтеграції України.

Цей посібник підготовлений для працівників обласних та районних державних адміністрацій, обласних управлінь лісового та мисливського господарства, зацікавлених громадських організацій та науковців у зв'язку з прийняттям Кабінетом Міністрів України Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року¹ (надалі — Стратегія регіонального розвитку). У складі Стратегії затверджено показники площ територій природно-заповідного фонду, що мають бути додатково створені в кожній з областей до 2017 та до 2021 року. В середньому запроєктовані площі територій природно-заповідного фонду в 3–4 рази більші за показники 2014 року.

З початку 2015 року в усіх областях України має суттєво активізуватися робота зі створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду з огляду на обраний Україною курс до вступу в ЄС та виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС² (надалі — Угода про асоціацію) в цілому та в цій частині зокрема (детальніше про це в Розділі I).

У посібнику автори зупиняються на понятті природно-заповідного фонду та роблять короткий огляд законодавства, що стосується розвитку природно-заповідного фонду. У другому розділі описується процедура створення об'єктів та територій природно-заповідного фонду,

¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6.08.2014 № 385

² Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 № 1678-VII

зокрема організація самого процесу, підготовка матеріалів, робота із зацікавленими сторонами. Останній розділ містить рекомендації із вибору ділянок, перспективних для створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду у всіх регіонах України, та підготовки клопотань щодо створення об'єктів природно-заповідного фонду. Посібник стане у пригоді працівникам облдержадміністрацій, які не мають специфічних фахових знань. Таким чином, посібник охоплює найбільш працездатний етап створення територій природно-заповідного фонду.

І. ПОНЯТТЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ОГЛЯД ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Однією із відправних точок розвитку міжнародного законодавства з питань збереження різноманіття рослин і тварин в контексті сталого розвитку та, зокрема, шляхом формування системи природоохоронних територій, була Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку — Саміт Землі у Ріо-де-Жанейро у 1992 році. У результаті було прийнято п'ять підсумкових документів, особливе значення серед яких має Конвенція про охорону біологічного різноманіття³ (надалі — Конвенція про біорізноманіття), яка підкреслює, що збереження біорізноманіття є спільною справою для всього людства. Конвенція про біорізноманіття, сторонами якої є 193 країни світу, на своїй конференції в Японії у 2010 році поставила завдання (Цілі Аічі) створити до 2020 року систему природоохоронних територій на площі 17 % суходолу та 10 % морських акваторій, для чого було розроблено Стратегічний план збереження біорізноманіття на 2011–2020 роки.

Створення природоохоронних територій також передбачено іншими, діючими в Україні міжнародними конвенціями і угодами, а саме: ст. 2 Конвенції про водно-болотні угіддя міжнародного значення, головним чином як середовища перебування водоплавних птахів⁴ (надалі — Рам-

³ Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992. Конвенцію ратифіковано Законом № 257/94-ВР від 29.11.94

⁴ Конвенція про водно-болотні угіддя міжнародного значення, головним чином як середовища перебування водоплавних птахів від 02.02.1971. Конвенцію ратифіковано Законом України «Про участь України в Конвенції про водно-болотні угід-

сарська конвенція), ст. 4 Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі⁵ (надалі — Бернська конвенція), ст. 2 Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин⁶ (надалі — Боннська конвенція), ст. 5 Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини⁷ (надалі — Конвенція про всесвітню спадщину), ст. 4 Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат⁸ (надалі — Карпатська конвенція), ст. 4 Протоколу про охорону біорізноманіття Конвенції про захист Чорного моря від забруднення⁹ (надалі — Чорноморська конвенція), Програма ЮНЕСКО “Людина і біосфера”.

Сучасні підходи Європейського Союзу у визначенні природоохоронних територій окреслені Директивою Ради 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 р. про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни, із змінами і доповненнями, внесеними Директивами 97/62/ЄС¹⁰, 2006/105/ЄС та Регламентом 2003/1882/ЄС (надалі — Оселищна директива) і Директивою 2009/147/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 30 листопада 2009 р. про захист диких птахів (надалі — Пташина директива).

Метою Оселищної директиви є сприяння збереженню біорізноманіття шляхом збереження природних оселищ і видів природної флори та фауни, які мають важливе значення для суспільства на території держав-членів Європейського Союзу. Двома базовими елементами Оселищної директиви є мережа природоохоронних територій NATURA 2000 (включає також об’єкти, створення яких закріплено Пташиною ди-

дя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів» від 29.10.96 № 437/96-ВР

⁵ Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979. Ратифіковано Законом України № 436/96-ВР від 29.10.96.

⁶ Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 29.06.1979. Ратифікована Законом України № 535-XIV (535-14) від 19.03.99

⁷ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972. Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради № 6673-XI (6673-11) від 04.10.88

⁸ Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003. Рамкову конвенцію ратифіковано Законом України № 1672-IV від 07.04.2004

⁹ Конвенція про захист Чорного моря від 1992. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 3939-XII (3939-12) від 04.02.94.

¹⁰ Директива Ради 97/62/ЄС від 27 жовтня 1997 року щодо пристосування до вимог технічного прогресу директиви 92/43/ЄЕС щодо збереження природних екосистем та дикої флори та фауни

рективою) і сувора система охорони видів. В основі виділення території, перспективних для включення до екологічної мережі NATURA 2000 відповідно до Оселищної директиви, лежить виділення середовищ існування (оселищ, біотопів тощо), яким характерна наявність відповідних складових (і біотичних, і абіотичних), що визначають їхню особливу роль у збереженні умов виживання й розвитку популяцій видів, котрі потребують охорони.

Природно-заповідний фонд України — ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

ПЗФ охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Правовий режим існування територій та об'єктів ПЗФ визначається ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»¹¹ (надалі — ЗУ «Про ПЗФ»), ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища України»¹² (надалі ЗУ «Про ОНПС») та Земельним кодексом України¹³ (надалі ЗКУ). Землі ПЗФ, згідно зі ст. 43 ЗКУ, віднесені до особливо цінних земель природоохоронного призначення.

Створення заповідних територій сьогодні є єдиним реально працюючим в Україні механізмом охорони природних екосистем, ландшафтів, рослинних угруповань та рідкісних видів з тих, охорона яких передбачена національним законодавством України. Інші природоохоронні напрямки, що існують у законодавчій площині, на кшталт формування екомережі або ведення Червоної та Зеленої книг, мають практичну реалізацію переважно у формі надання конкретним територіям статусу ПЗФ. Адже інших механізмів, наприклад доступної в країнах Євросоюзу системи, ділянок природоохоронних територій NATURA 2000, в Україні немає.

¹¹ Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.2002 № 2456-XII

¹² Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища України» від 25.06.91 № 1264-XII

¹³ Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III

Всі об'єкти ПЗФ в Україні можна класифікувати за трьома ознаками: категорією, значенням і наявністю спеціальних адміністрацій. Згідно зі ст. 3 ЗУ «Про ПЗФ» передбачається існування 11 категорій ПЗФ, з яких національні природні парки (надалі — НПП), біосферні заповідники (надалі — БЗ) та природні заповідники (надалі — ПЗ) є об'єктами загальнодержавного значення і створюються лише Указами Президента України згідно зі ст. 53 ЗУ «Про ПЗФ». Регіональні ландшафтні парки (надалі — РЛП) є аналогом НПП, але створюються рішеннями органів місцевого самоврядування згідно зі ст.ст. 23, 53 ЗУ «Про ПЗФ». Аналогічно, заповідні урочища є аналогом ПЗ на місцевому рівні в частині вимог щодо режиму цих територій природно-заповідного фонду. Решта категорій (заказники, пам'ятки природи, дендропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади і зоопарки) можуть мати водночас і загальнодержавне значення (у разі створення Указом Президента), і місцеве значення (рішеннями органів місцевого самоврядування).

Принциповим моментом в можливостях охорони кожного об'єкта ПЗФ є спеціальна адміністрація, що створюється для низки категорій ПЗФ і виконує, в першу чергу, природоохоронну функцію. Так, адміністрації повинні створюватися для всіх НПП, БЗ, ПЗ, РЛП а також зоологічних парків, ботанічних садів та дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. На практиці не всі території ПЗФ вищезазначених категорій мають спеціальні адміністрації. Для решти категорій ПЗФ не вимагається створення спеціальних адміністрацій. Як показує практика, наявність адміністрації об'єкту ПЗФ сприяє його кращій охороні, збереженню та розвитку, оскільки є кому його захищати, відстоювати права та інтереси.

Залежно від категорії та встановленого охоронного режиму, території та об'єкти ПЗФ можуть використовуватись у природоохоронних, наукових, освітніх, оздоровчих, рекреаційних та інших цілях.

Вперше нормативні показники заповідності були встановлені Постановою ВРУ від 22.09.1994 № 177/94-ВР «Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні», де у ст. 3 було передбачено: *«Оптимізація мережі територій та об'єктів ПЗФ, подальший розвиток заповідної справи в Україні мають бути забезпечені на основі вирішення таких першочергових завдань: (...)збільшення площі територій та об'єктів ПЗФ як важливого інтегрального екологічного показника до 2000 року в цілому в Україні до 3–4, а в окремих регіонах — до 9–10 відсотків, забезпечення репрезентативності ПЗФ за флористичною, це-*

нотичною, фауністичною, геологічною, ґрунтознавчою, ландшафтною та іншими екологічними ознаками».

У 2000 році ЗУ «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки»¹⁴ (надалі — ЗУ «Про екомережу») зафіксував виконання норми збільшення частки заповідності України: *«Станом на 1 вересня 2000 року природно-заповідний фонд України включає біосферні та природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальною площею близько 2,4 млн. гектарів, або 4 відсотків території країни».* У Додатку 2 цим Законом визначено завдання для розвитку заповідної справи: до 2015 року площа ПЗФ України повинна становити 10,4 %.

Одночасно ЗУ «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»¹⁵ (надалі — ЗУ «Про стратегію екополітики») зазначає, що *«Частка природно-заповідних територій в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де площі, зайняті під природно-заповідні території, становлять у середньому 15 відсотків».*

Ціллю 5 ЗУ «Про стратегію екополітики» визначено, що завданнями у сфері припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі є доведення до 2015 року площі національної екомережі до рівня (41 % території країни), необхідного для забезпечення екологічної безпеки країни, запровадження системи природоохоронних заходів збереження біо — та ландшафтного різноманіття, розширення площі природно-заповідного фонду до 10 відсотків від загальної території країни у 2015 році, та до 15 відсотків — у 2020 році.

Відповідно до Указу Президента України від 23 травня 2005 року № 838/2005 «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні» постановляється *«визнати розвиток природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави одним з найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України».*

¹⁴ Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21.09.2000 № 1989-III.

¹⁵ Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 № 2818-VI

Відповідно до Указу Президента України від 14 серпня 2009 року № 611/2009 «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» в законодавстві щодо природно-заповідного фонду мають відбутись суттєві зміни, зокрема затвердження загальнодержавної цільової програми розвитку заповідної справи (отже, і цільового фінансування ПЗФ). Цей Указ також передбачає створення нових територій ПЗФ, у тому числі на землях оборони, що використовуються не за призначенням.

Постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 6 серпня 2014 року № 385 було затверджено Державну програму регіонального розвитку України на період до 2020 року. У Програмі йдеться про те, що підвищення ефективності, використання внутрішніх факторів розвитку регіонів здійснюватиметься шляхом виконання таких завдань

- збереження в регіонах біологічного та ландшафтного різноманіття, відтворення природних комплексів, земельних та водних ресурсів, формування національної екомережі;
- раціональне використання рекреаційних ресурсів територій та об'єктів природно-заповідного фонду для формування економічного середовища та розвитку сфери зайнятості населення в регіонах;
- визначення економічного механізму стимулювання розвитку природно-заповідного фонду України;
- підвищення рівня обізнаності населення щодо цінностей територій та об'єктів природно-заповідного фонду і залучення населення до управління ними;
- збереження історико-культурних цінностей та природної спадщини, забезпечення в регіонах доступності до культурної та природної спадщини.

Вищезазначений документ також вказує, що до 2017 року в Україні має бути створено 6733 тис. га ПЗФ, а до 2021 року — 9095 тис. га. Частка ПЗФ повинна становити на 1 січня 2017 року — 11 % і на початок січня 2021 року — 15 % від площі держави. Дані показники деталізовані в розрізі областей (додаток 1). Отже, вищевказана Програма вперше в історії України затверджує нормативні показники заповідності для окремих областей.

Значні перешкоди для розвитку мережі ПЗФ створюватимуть наслідки реформи державного управління, що була проведена в Україні у 2009–2013 роках. Постановою КМУ від 13.03.2013 № 159 «Про ліквідацію

територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України» та Постановою Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 338 «Про збільшення граничної чисельності працівників обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій» Кабінет Міністрів України створив умови для появи альтернативних близьких за функціями органів у структурі обласних державних адміністрацій. Зазначені постанови створили нову структуру органів державної влади, що здійснюють роботу із створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Вперше в історії України ця функція була покладена на підрозділи обласних державних адміністрацій, а також Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Проте штатні розписи обласних державних адміністрацій не передбачають посад науковців (зоологів, ботаніків, мікологів та ін.), що могли би надавати експертні оцінки перспективним для заповідання ділянкам. Оперативне залучення потенціалу наукових установ, у свою чергу, ускладнюється внаслідок дефіциту бюджетних коштів і суперечностей між науковцями та чиновниками.

При прийнятті рішень про створення об'єкту ПЗФ можна і потрібно посилатися на виконання вищезгаданих нормативних актів у частині досягнення показників заповідності водночас і по областях, і по Україні загалом.

Таким чином, території та об'єкти природно-заповідного фонду є дуже цінними та важливими для збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення естетичних та рекреаційних потреб людини. Розвиток мережі природно-заповідного фонду інтегрований у міжнародне та національне законодавство, що доводить актуальність цього процесу та сприяє збереженню довкілля для прийдешніх поколінь.

II. ПРОЦЕДУРА СТВОРЕННЯ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПЗФ

Створення територій та об'єктів ПЗФ регулюється ст.ст. 51–53 ЗУ «Про ПЗФ». Відповідно до ст. 51 цього Закону підготовка і подання клопотань про створення чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ можуть здійснюватись державними та науковими установами, природоохоронни-

ми громадськими об'єднаннями або іншими організаціями та громадянами. Клопотання подаються до державних органів, уповноважених проводити їхній попередній розгляд.

Клопотання має містити обґрунтування необхідності створення території або об'єкту природно-заповідного фонду певної категорії, характеристики природоохоронної, наукової, естетичної та іншої цінності природних комплексів та об'єктів, що пропонуються для заповідання, відомості про місцезнаходження, розміри, характер використання, власників та користувачів природних ресурсів, а також відповідні картографічні матеріали.

Відповідно до ст. 52 ЗУ «Про ПЗФ», клопотання про необхідність створення чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду попередньо розглядається у місячний строк: щодо територій та об'єктів загальнодержавного значення — центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища; щодо територій та об'єктів місцевого значення — органами цього центрального органу виконавчої влади на місцях.

Враховуючи результати адміністративної реформи, сьогодні єдиним державним органом, що розглядає клопотання, є Міністерство екології та природних ресурсів України. У разі схвалення клопотань ЦОБВ, що реалізовує політику держави у сфері екології та природних ресурсів, та його органами на місцях, проводиться їхнє погодження з власниками та первинними користувачами природних ресурсів у межах територій, рекомендованих для заповідання.

Після адміністративної реформи та відповідно до п. 5 ст. 21 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»¹⁶ (надалі — ЗУ «Про місцеві ДА») організацію процесу погодження на місцевому рівні здійснюють місцеві державні адміністрації. На підставі результатів погодження клопотань ЦОБВ, що реалізовує політику держави в галузі екології та природних ресурсів, забезпечує розробку спеціалізованими проектними та науковими установами проектів створення природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, заказників, пам'яток природи, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Розробка проектів створення регіональних ландшафтних парків, заповідних урочищ, а також заказників, пам'яток природи та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення забезпечується місцевими державними адміністраціями з урахуванням п. 5 ст. 21 ЗУ «Про місцеві ДА».

¹⁶ Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 № 586-XIV

Забезпечення розробки проектів створення ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків може бути доручено заінтересованим державним органам чи установам. Проекти створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду передаються до центрального органу виконавчої влади, що реалізовує політику держави в галузі екології та природних ресурсів, чи органами виконавчої влади на місцях — до органів місцевого самоврядування, уповноважених приймати рішення про створення чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ.

Відповідно до ст. 53 ЗУ «Про ПЗФ», рішення про створення природних заповідників, національних природних парків, а також щодо інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, приймаються Президентом України. Рішення про створення біосферних заповідників приймається з додержанням вимог міжнародних договорів та міжнародних програм, учасником яких є Україна. Рішення про організацію чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення приймається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами.

Порядок відведення земельних ділянок природним заповідникам, біосферним заповідникам, національним природним паркам, регіональним ландшафтним паркам, а також ботанічним садам, дендрологічним паркам, зоологічним паркам визначається Земельним кодексом України. Території та об'єкти природно-заповідного фонду або їхні частини, що створюються чи оголошуються без вилучення земельних ділянок, які вони займають, передаються під охорону підприємствам, установам, організаціям і громадянам центральним органом виконавчої влади, що реалізовує політику держави в галузі екології та природних ресурсів, з оформленням охоронного зобов'язання.

III. ВИБІР ДІЛЯНОК, ПЕРСПЕКТИВНИХ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ

В різні часи підхід до вибору ділянок, перспективних для заповідання, значно відрізнявся. Так, протягом 1920-х років крайові інспектури Українського комітету охорони пам'яток природи України ¹⁷ здійснювали

¹⁷ 16.07.1926 року Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом й Радою народних комісарів УРСР затверджене «Положення про пам'ятники культури і при-

вибір ділянок для заповідання, надаючи перевагу унікальним природним ділянкам з особливим науковим та освітнім значенням. Протягом 1930–1970-х років домінував господарський підхід, внаслідок чого створювані природоохоронні території були цікавими з точки зору лісового господарства ділянками, місцями розміщення ягідників або популяцій рідкісних та лікарських рослин, парками, дендропарками та ін. З середини 1980-х і до нашого часу пріоритетним є науковий підхід до вибору ділянок, що потребують заповідання. Передусім, це пов'язано із виданням червоних книг і пріоритетністю заповідання ділянок, важливих для збереження рідкісних видів флори і фауни.

Найважливішим інструментом для виконання завдань є визначення територій, важливих для Європейського Союзу — об'єктів природи загальноєвропейського значення (Sites of Community Importance), які, разом зі спеціальними природоохоронними територіями (Special Protection Areas), визначеними відповідно до Оселищної директиви. Основними завданнями Директиви є підтримка або досягнення сприятливого стану збереження видів і природних оселищ у певних регіонах. Заходи, які здійснюються у відповідності до Оселищної директиви, мають бути спрямовані на збереження та відновлення до сприятливого природоохоронного стану природних оселищ і видів природної флори та фауни, які становлять інтерес для Європейського Союзу. Оселищна директива складається із серії статей і Додатків. У статтях йдеться про збереження біорізноманіття та засоби досягнення цієї мети. У До-

роди», що стало першим законодавчим актом України в галузі заповідної справи та головним надбанням природоохоронної громадськості 1920-х років. Важливим ідеологічним моментом, закладеним у Положенні 1926 року і втраченим до сьогодення, є п. 8 ч. II, що зазначає (збережена орфографія оригіналу) «Усі пам'ятники культури і природи, що є на території УСРР і мають наукове, історичне або мистецьке значіння, підлягають реєстрації...», та п. 9. ч. II «Установи, організації і приватні особи, що у віданні їх є пам'ятники культури і природи, які мають наукове, історичне або мистецьке значіння, не зареєстровані перед виданням цієї постанови, мусять зареєструвати їх в Органах Народного Комісаріату Освіти...». Таким чином, реєстрація пам'ятників природи здійснювалась за фактом їхньої наукової цінності, не залежно від форми користування або власності. Для реалізації цього завдання, у 1926 році при Народному комісаріаті освіти УРСР створено Державну природоохоронну інспектуру, що складається в центрі з Головного інспектора охорони природи (О. С. Федоровський) і чотирьох крайових інспектур: Харківська (Є. М. Лавренко), Київська (М. В. Шарлемань), Одеська (О. О. Браунер), Дніпропетровська (М. П. Акімов), які здійснювали реєстрацію пам'яток природи в регіонах. (Джерело: Охорона пам'яток природи на Україні. Збірник 1. 1927. — С. 85–89.)

датках наведені переліки типів оселищ і видів загальноєвропейського значення, які потребують різних форм збереження. Під час проведення заходів, згідно з Оселищною директивою, передбачено врахування економічних, соціальних і культурних потреб і регіональних та місцевих особливостей¹⁸.

Формування мережі природно-заповідних територій є інтегральною частиною раціонального використання землі, вона повинна функціонувати в рівновазі з багатьма напрямками господарства і соціального життя.

Природно-заповідна мережа відіграє важливу роль, як показник сталого розвитку держави. Принципи сталого розвитку, проголошені на Саміті Землі у 1992 р, є важливими та актуальними для України. Це, в першу чергу, необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі.

В аспекті формування та розвитку природно-заповідної мережі показниками сталого розвитку є:

1. Загальна площа природно-заповідних територій в абсолютній та відносній («відсоток заповідності») кількості, що складає екологічний каркас держави.
2. Якісний (категорійний) склад природно-заповідних територій. Він має бути охарактеризований насамперед по відношенню до категорій, запропонованих Міжнародним союзом охорони природи (надалі — МСОП).
3. Наявність планів перспективного розвитку заповідної мережі держави, що враховували б перший та другий показники.

Отже, у виборі ділянок, перспективних для заповідання, варто керуватися Оселищною директивою та зважати на наявність існування на територіях видів флори та фауни, занесених до Червоної книги України. Важливо пам'ятати про роль природно-заповідної мережі у показниках сталого розвитку країни.

¹⁸ Директива 92/43/ЄЕС Ради ВІД 21 травня 1992 року про збереження природного середовища, існування дикої флори та фауни, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами П 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та регламентом (ЄС) № 1882/2003.

III. 1. Рекомендації щодо виявлення ділянок, перспективних для заповідання

Враховуючи сучасні соціально-економічні та екологічні умови наводимо рекомендації з виявлення ділянок, перспективних для заповідання. Такими територіями, що пріоритетні для створення об'єктів ПЗФ Території, зарезервовані у минулому під створення об'єктів ПЗФ рішеннями обласних рад або указами Президента України.

Території (акваторії), що входять до складу водно-болотних угідь міжнародного значення.

Природні ділянки, що можливо включити до складу існуючих територій природно-заповідного фонду.

Місця поширення видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, регіональних переліків видів флори та фауни, що охороняються в областях, а також місця поширення рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, місця поширення видів флори і фауни та оселища, що знаходяться під охороною Бернської конвенції (додатки конвенції I, II та III, Резолюції Постійного комітету конвенції № 4 (1996, 2010) «Про зникаючі природні середовища (оселища), що потребують спеціальних заходів для їх збереження» та № 6 (1998, 2011) «Про перелік видів, щодо потребують спеціальних заходів для їх збереження»). Потенційними для заповідання є об'єкти-кандидати (які не мають статус об'єктів ПЗФ в Україні) Смарагдової мережі Європи, що створюється на виконання Бернської конвенції як аналог екомережі ЄС НАТУРА 2000.

Території з обмеженим землекористуванням:

- природні території, що знаходяться у віданні Міністерства оборони України і використовуються не за призначенням;
- природні території, розміщені в прикордонній зоні.

Землі лісогосподарського призначення, насамперед лісові землі наукового призначення, рекреаційно-оздоровчі та захисні ліси, та інші ділянки лісів, важливі для збереження біорізноманіття.

Землі водного фонду:

- внутрішні природні та штучно створені водні об'єкти (водотоки, водойми), прибережні захисні смуги та водоохоронні зони, заболочені території, острови та інші водно-болотні угіддя, що не використовуються інтенсивно у сільському господарстві;
- морські затоки, коси та прибережні захисні смуги вздовж морів

- заплави малих річок (долини річок, збережені у природному стані).

Землі сільськогосподарського призначення:

- сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті);
- території, на яких у минулому було здійснено заходи з консервації земель шляхом залуження;
- неугіддя, малопродуктивні, деградовані та еродовані землі, що підлягають відновленню;
- перелоги, що виведені з категорії орних земель;
- природні степові ділянки (в сучасних умовах, як правило, розміщені на схилах та у яружно-балочних комплексах), якщо на їх території немає заростання деревною рослинністю, представленою інвазивними видами, а також якщо в минулому на цих ділянках не здійснювались заходи з лісорозведення.

Нижче подано рекомендації щодо роботи з кожною із зазначених категорій земель. Загальними рекомендаціями з вибору ділянок для створення об'єктів природно-заповідного фонду є:

- природний стан всієї території проєктованого об'єкту;
- надання пріоритету великим за площею і просторово цілісним ділянкам;
- наявність у межах одного проєктованого об'єкту одночасно кількох екосистем в природному стані (наприклад, долина річки, степові схили, ліс тощо), що сприяє збільшенню біорізноманіття на такій території.

III. 1. 1. Оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, зарезе, рвованих до заповідання

Практика резервування територій для подальшого заповідання започаткована в 1992 році з прийняттям ЗУ «Про ПЗФ» (надалі в цьому підрозділі — Закон). Ст. 55 Закону передбачає, що резервування територій з метою подальшого заповідання здійснюється з метою недопущення знищення або руйнування в результаті господарської діяльності цінних для заповідання природних територій та об'єктів до прийняття у встановленому порядку рішень про організацію чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду і виділення необхідних для цього коштів. Території, що резервуються з метою наступного завіда-

ння, залишаються у віданні їхніх землевласників та землекористувачів і використовуються за цільовим призначенням з додержанням особливих вимог охорони навколишнього природного середовища, що визначаються рішеннями про резервування.

Першим нормативним актом, що затверджує переліки територій, зарезервованих для подальшого заповідання, є Указ Президента України «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій» від 10.03.1994 № 79 (надалі — Указ «Про резервування»). Після нього були прийняті ще 8 рішень державного рівня, якими у різні роки затверджувались переліки цінних природних територій в якості зарезервованих для заповідання. Більшість з територій, зарезервованих на державному рівні, до сьогоднішнього дня вже заповідані.

Оголошення зарезервованих територій об'єктами природно-заповідного фонду є одним з першочергових заходів у розширенні мережі природно-заповідного фонду. Перелік таких територій подано у додатку 3.

Особливу увагу слід надати групі територій, що була зарезервована у 1994 році і досі лишається без передбаченого природно-заповідного статусу. Це розширення Українського степового природного заповідника (відділень «Хомутівський степ», «Кам'яні могили»), розширення заповідника «Розточчя», Дунайського біосферного заповідника за рахунок озер Китай, Катлабух, Кугурлуй, Кагул та Ялпуг; створення заказників «Базавлуцький прибережно-річковий комплекс», «Вишневецький комплекс», «Мар'їний ліс», «Кочерізький байрачно-балковий комплекс», «Межиріччя», «Петропавлівські лимани», «Придніпровська байрачно-балкова система», «Приорільський комплекс», «Річка Боковенька», «Річка Верхня Терса з прилеглими заплавами», «Самарський бір», «Річка Біла Тиса», «Золочівський масив», «Словітські ліси», «Роздільські діброви», «Урочище «Павлівське»», «Заплава річки Псьол», «Прудисанський ліс», «Крехаївські луки».

В Указі «Про резервування» прописується окремий режим резервування зазначених в ньому територій під заповідання. Зокрема, Указ зазначає такі вимоги до зарезервованих під створення ПЗФ територій:

- території, зазначені в додатку, залишаються у віданні землевласників та землекористувачів і використовуються за їх цільовим призначенням.
- на землях, що резервуються, не допускається без погодження з Міністерством охорони навколишнього природного се-

редовища¹⁹ України промислове, господарське, дачне та інше будівництво, проведення меліоративних робіт, розорювання та залісення цілинних і перелогових земель та інша діяльність, яка може призвести до знищення або руйнування цінних природних комплексів та об'єктів, що підлягають заповіданню.

- до прийняття рішення про створення або розширення в установленому порядку природних заповідників та національних природних парків землі, що резервуються, залишаються у державній власності й приватизації не підлягають. У разі передачі до комунальної чи приватної власності земель, зарезервованих для наступного заповідання в інших категоріях природно-заповідного фонду, землевласники зобов'язані дотримуватися режиму їх охорони та використання, визначеного статтею 2 цього Указу.
- Міністерство охорони навколишнього природного середовища України разом з обласними державними адміністраціями за участю Національної академії наук України мають забезпечити розробку проектів та підготовку інших матеріалів для організації в межах зарезервованих територій природних заповідників, національних природних парків, інших заповідних об'єктів.

Аналогічно до загальнодержавних намірів про резервування територій для подальшого заповідання, в окремих адміністративних одиницях всієї України приймаються і місцеві плани. Існує 21 рішення обласних рад 16 областей про резервування цінних природних територій для заповідання, 12 регіональних програм формування екомережі, що містять розділи щодо проєктованих територій ПЗФ, 4 обласні програми розвитку заповідної справи, а також 8 обласних програм екологічного змісту, в яких заповідна справа посідає лише незначне місце. Значна частина рішень щодо резервування цінних природних територій для подальшого заповідання в областях прийнята у 1994–1995 роки. Важливо відмітити, що у 2000 році всі рішення по 1998 рік включно були відправлені до архівів, у зв'язку із чим їхнє виконання необґрунтовано припинено, хоча рішення залишаються чинними і потребують виконання. Переліки таких рішень та проєктованих об'єктів природно-заповідного фонду, що зарезервовані такими рішеннями, проте не створені станом на 1.01.2015, подано у додатку 4.

Таким чином, необхідно поновити роботу зі створення таких проєктованих територій природно-заповідного фонду. Продовжуючи цю

¹⁹ Назва ЦОБВ подається так, як зазначено в Указі

роботу, слід провести обстеження зарезервованих територій, з метою виявлення їхнього актуального стану, особливо у частині забудови та розорювання, що є несумісним із заповіданням.

III. 1. 2. Розширення існуючих територій природно-заповідного фонду

Розширення існуючих територій природно-заповідного фонду здійснюється за процедурою створення нових територій з незначними доповненнями, зазначеними у ст. 54 ЗУ «Про ПЗФ» (надалі у цьому розділі — Закон). Зокрема, у цій статті зазначено, що зміна меж, категорії та скасування статусу територій та об'єктів ПЗФ проводиться відповідно до статей 51–53 цього Закону за погодженням з центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища на підставі відповідного експертного висновку. Такий експертний висновок може бути наданий науковими установами та організаціями.

У багатьох випадках наукове обґрунтування створення території чи об'єкту ПЗФ обґрунтовує необхідність заповідання ділянок, які у подальшому не увійшли до складу цієї території чи об'єкту ПЗФ.

Тому, варто проаналізувати наукові обґрунтування створення вже існуючих територій та об'єктів ПЗФ з метою виявлення таких ділянок та організації подальшої роботи щодо їх заповідання.

Деякі укази Президента України щодо створення нових територій та об'єктів ПЗФ (НПП «Олешківські піски», «Дермансько-Острозький», «Дворічанський», «Нижньосульський», «Дністровський каньйон» тощо) містять положення щодо необхідності їх розширення. Перш за все потрібно організувати роботу щодо виконання цих указів.

Існуючі території та об'єкти природно-заповідного фонду нерідко охоплюють лише частину однорідного біотопу, який охороняють. У багатьох випадках площа території ПЗФ є недостатньою для збереження рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин та середовищ їх існування. Крім того, поряд з існуючими територіями та об'єктами ПЗФ можуть бути окремі цінні природні ділянки, які з метою ефективного управління варто також заповісти.

Отже, рекомендується організувати обстеження ділянок, що прилягають до існуючих територій ПЗФ, або знаходяться поряд, науковцями біологічного профілю (перш за все працівниками заповідників та національних природних парків, університетів, наукових інститутів тощо) з метою з'ясування можливості та необхідності їх розширення.

III. 1. 3. Місця поширення видів, занесених до Червоної книги України, регіональних переліків видів флори та фауни, що охороняються у областях, а також рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, місця поширення видів рослин і тварин та оселища, що знаходяться під охороною Бернської конвенції

Надання природно-заповідного статусу місцям виявлення видів флори і фауни, що занесені до Червоної книги України, а також місцям поширення рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, врегульоване на законодавчому рівні.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Червону книгу України»²⁰ (надалі — ЗУ «Про ЧКУ»), охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, які є суб'єктами використання тваринного і рослинного світу, та громадянами відповідно до даного Закону. Охорона об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом: пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де перебувають (зростають) об'єкти Червоної книги України, та на шляхах міграції рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу. Перебування (зростання) на певній території рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, є підставою для оголошення її об'єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення.

Відповідно до Положення «Про Зелену книгу України»²¹, охорона природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги (надалі — рослинні угруповання), забезпечується шляхом створення на місцевостях, де існують угруповання, біосферних заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі транскордонних. Інформація про види флори і фауни, занесені до Червоної книги України, а також про «зеленокнижні» рослинні угруповання, міститься у відповідних виданнях (Червона книга України, 2009; Зелена книга України, 2009), в т. ч. розміщених в мережі Інтернет.

Поряд із Червоною книгою України, існують і Переліки видів рослин та тварин, що підлягають особливій охороні на відповідній території об-

²⁰ Закон України «Про Червону книгу України» від 07.02.2002 № 3055-III

²¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Зелену книгу України» від 29.08.2009 № 1286

ласті, АРК чи міст Києва та Севастополя (надалі — Переліки). Такі переліки затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України. Зокрема, відповідно до ст. 44 Закону України «Про тваринний світ»²² (надалі — ЗУ «Про тваринний світ») зазначено: «Види тварин, які не занесені до Червоної книги України, але мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, за рішенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів заносяться до переліків видів тварин, що підлягають особливій охороні». У вказаній статті ЗУ «Про тваринний світ» не визначено територію, на яку може поширюватись такий Перелік, втім у статтях 34, 37 встановлено, що такі переліки можуть прийматися на території АРК, областей, міст Києва та Севастополя.

На рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць переліки видів тварин, що підлягають особливій охороні, затверджуються рішеннями відповідних місцевих рад, а підставами прийняття таких рішень є ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»²³ і ст. 15 ЗУ «Про тваринний світ». Зокрема, відповідно до ст. 15 ЗУ «Про тваринний світ», до повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, сільських, селищних, міських, районних у містах (де вони утворені) рад у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу належать організація та здійснення заходів щодо охорони тваринного світу та поліпшення середовища його існування.

Щодо переліків видів рослин, що підлягають особливій охороні на території АРК, областей, міст Києва та Севастополя, та ці переліки та положення про переліки затверджуються Верховною Радою АРК, відповідними обласними, Київською та Севастопольською міськими радами. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про рослинний світ»²⁴ (надалі — ЗУ «Про рослинний світ») зазначається: «Види рослин, які не занесені до Червоної книги України, але є рідкісними або такими, що перебувають під загрозою зникнення на території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, можуть заноситися до Переліку видів рослин, що підлягають особливій охороні на цих територіях. Перелік та Положення про нього затверджуються Верховною Радою Ав-

²² Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 № 2894-III

²³ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР

²⁴ Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 № 591-XIV

тономної Республіки Крим, відповідними обласними, Київською та Севастопольською міськими радами».

Відповідно до ст. 3 Бернської конвенції, кожна Договірна Сторона відповідно до положень цієї Конвенції вживає заходів для здійснення національної політики охорони дикої флори, дикої фауни та природних середовищ існування, приділяючи особливу увагу видам, яким загрожує зникнення, та вразливим видам, особливо ендемічним, та середовищам існування, яким загрожує зникнення.

Кожна Договірна Сторона зобов'язується враховувати у своїй політиці планування забудови і розвитку територій та у своїх заходах, спрямованих на боротьбу із забрудненням, необхідність охорони дикої флори та фауни.

Бернська конвенція містить 4 додатки:

- Види флори, що підлягають суворій охороні (Додаток I)
- Види фауни, що підлягають суворій охороні (Додаток II)
- Види фауни, що підлягають охороні (Додаток III)
- Заборонені методи забиття, відлову та інших форм експлуатації тварин та рослин (Додаток IV)

При пошуці нових ділянок для заповідання необхідно враховувати вимоги Бернської конвенції.

Однією з проблем з'ясування місць поширення видів та угруповань, що знаходяться під охороною, є відсутність відповідних баз даних, які б містили чіткі вказівки на місця поширення таких видів за межами існуючих об'єктів природно-заповідного фонду. Таким чином, відсутня можливість централізовано виявити такі локалітети для кожної окремо взятої адміністративної одиниці.

Для знаходження таких територій необхідно звертатись до відповідних вищих навчальних закладів та наукових інститутів, існуючих установ природно-заповідного фонду, а також громадських організацій, що здійснюють стаціонарні або тимчасові дослідження флори і фауни області. Інформація про місця виявлення видів рослин та деяких тварин, що перебувають під охороною, може також міститись в гербаріях і колекціях університетів та наукових інститутів, розміщених у обласних центрах.

Крім того, існують позитивні приклади ініціювання відповідальними органами на місцевому рівні досліджень цінних територій для майбутнього заповідання шляхом організації виїзних нарад, польових досліджень за участі представників провідних науковців та природоохорон-

ної громадськості на добровільних волонтерських засадах. Такі поїздки варто організовувати систематично у найбільш сприятливу пору року. При проектуванні природно-заповідної території для охорони популяції певного виду (видів) біоти необхідно охоплювати весь просторово нероздільний фрагмент екосистеми, в якій вид виявлено.

III. 1. 4. Території з обмеженим землекористуванням

Значні обсяги природних ділянок на території України збережені завдяки факторам обмеження ресурсокористування, в першу чергу — землекористування. Передусім, це землі Міноборони та прикордонні території.

1. Природні території, що знаходяться у віданні Міністерства оборони України

Тривале перебування природних територій в умовах обмеження вільного доступу населення та обмеження природокористування неминуче сприяє збереженню біорізноманіття. Території, підпорядковані Міноборони України, — гарний тому приклад. На превеликий жаль, розформування військових полігонів нерідко призводить до стрімкого знищення їхніх територій господарською діяльністю. Прикладами цього за останні роки є Тарутинський полігон на Одещині, полігони «Малополовецьке» на Київщині та «Василівський» на Дніпропетровщині.

Серед територій, зарезервованих на загальнодержавному рівні для створення об'єктів природно-заповідного фонду на землях військових полігонів, на даному етапі фігурує лише проєктований НПП «Самарський бір». Разом з тим, вже зараз створені важливі об'єкти природно-заповідного фонду, землі яких раніше були об'єктами у віданні Міністерства оборони України: природний заповідник «Медобори» та відділення Луганського природного заповідника «Трьохізбенський степ», Яворівський національний природний парк, регіональні ландшафтні парки «Лиса гора» і «Караларський степ». На території РЛП «Міжречинський» у Чернігівській області розміщені два діючі військові полігони. Також відомо про створення окремих заказників у межах військових полігонів (наприклад, «Болото біле» на Київщині та «Анталовська поляна» у Закарпатській області).

Науковцями запропоновано заповідання низки військових полігонів: Болградський полігон (Одеська обл.), полігон у с. Велико-Половецьке

(Київська обл.), Широколанський і Києво-Олександрівський полігони (Миколаївська обл.), Раденський полігон (Херсонська обл.), Васильківський полігон і полігон у с. Гвардійське (Дніпропетровська обл.), Чаудинський масив і Військовий радгосп «Азовський» (Автономна Республіка Крим). (Василіук, Костюшин та ін., 2010; Василіук, Парнікоза та ін., 2010).

Відповідно до національного законодавства об'єкти ПЗФ можуть створюватись без вилучення ділянок у землекористувачів. Враховуючи це та також існуючу практику співпраці з Міноборони, важливим напрямком розвитку мережі ПЗФ є створення об'єктів ПЗФ на землях оборони без вилучення у землекористувачів. Створення нових об'єктів ПЗФ за рахунок земель оборони передбачено Указом Президента України № 611 від 19.08.2009 року «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні».

2. Природні території, розміщені в прикордонній зоні

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 року № 1147 «Про прикордонний режим» вздовж державного кордону України існує прикордонна смуга — ділянка місцевості, яка встановлюється безпосередньо уздовж державного кордону на його сухопутних ділянках або уздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водойм у межах територій селищних і сільських рад, прилеглих до державного кордону. Прикордонна смуга передбачає систему обмежень господарської діяльності й умов перебування населення, що робить цю територію сприятливою для збереження природи. Фактично, такий режим забезпечує ширші обмеження, ніж реальний охоронний режим значної частини територій природно-заповідного фонду України.

Зокрема, згідно з Положенням про прикордонний контроль²⁵, місцевими державними адміністраціями разом з відповідними підрозділами Державної прикордонної служби у межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району визначаються місця масового відпочинку населення та місця для купання і рибальства, а також встановлюється порядок їхнього обладнання і використання. Утримання і випасання худоби в межах прикордонної смуги можливе лише у визначених місцях за сприятливої там епізоотичної ситуації та за умови належного загородження цих місць власниками худоби. З метою охорони території України від занесення з території інших держав збудників ка-

²⁵ Положення про прикордонний режим затверджені Постановою Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим» 27 липня 1998 р. № 1147

рантинних хвороб тварин, занесення або самостійного розповсюдження через кордон карантинних об'єктів рослин уздовж державного кордону встановлюється профілактична смуга, в якій забороняється утримання і випасання худоби. Ширина цієї смуги, а також конкретні заходи щодо здійснення на її території контролю за санітарно-карантинним, ветеринарним, фітосанітарним та екологічним станом визначаються обласними державними адміністраціями разом з відповідними підрозділами Державної прикордонної служби. Авіаційні роботи, будь-яке будівництво, вирубка лісу, полювання, водокористування, геологічні, дорожні та інші дослідження в межах прикордонної смуги, а також гідротехнічні, землевпорядні, меліоративні та інші роботи, пов'язані із зміною водного режиму прикордонних річок, озер та інших водойм, відео-, кіно — та фотознімання місцевості, туристичні подорожі і стрибки з усіх видів парашутів проводяться після інформування органу охорони державного кордону Держприкордонслужби, у зоні відповідальності якого проводиться така діяльність, із зазначенням початку і строку її провадження, прізвища, імені та по батькові осіб, що провадитимуть діяльність.

Таким чином, ефективним є створення територій природно-заповідного фонду в межах прикордонної смуги. Така практика широко використовується в Україні. Зокрема, відомими є національні природні парки «Шацький», «Ужанський», «Припять-Стохід», «Подільські Товтри», «Двурічанський», «Деснянсько-Старогутський», Дунайський біосферний заповідник, природні заповідники Поліський, Рівненський, відділення Луганського природного заповідника «Провальський степ» та інші. Для прикордонних областей України є доцільним виділення перспективних для заповідання природних ділянок у прикордонній смузі та на прилеглих до неї землях і створення на цих територіях об'єктів природно-заповідного фонду.

При дослідженні таких територій варто звертати увагу на наявність природоохоронного статусу на суміжних територіях сусідньої держави. Заповідання цих територій дає можливість у подальшому створити транскордонні природоохоронні об'єкти.

III. 1. 5. Землі лісового фонду

Загальна площа лісового фонду України (землі лісгосподарського призначення) становить 10,4 млн.га, з яких вкритих лісовою рослинністю — 9,6 млн.га. Лісистість території країни становить 15,9 %. За оцінками

експертів, саме ця категорія земель займає майже 2/3 площі природних та напівприродних територій, що складають 20–22 % від площі України. Таким чином, основним резервом для розширення природно-заповідного фонду є саме ліси. Сьогодні загальний відсоток заповідності лісів становить 15,7 %, завдяки чому 44,8 % ПЗФ України знаходиться на землях лісгосподарського призначення. Ліси, водночас і в межах природно-заповідного фонду, і за ними мають різні рівні захищеності. Так, на значних за площами господарських зонах національних природних парків ведеться повномасштабне лісове господарство, проте багато незаповіданих ділянок лісового фонду є підтопленими, заболоченими або з інших причин виключеними з експлуатації.

Для досягнення нормативних показників заповідності у найближчі роки необхідно залучити значно більші площі лісових земель. Якщо пропорційно заповідати ліси, заболочені землі та степові ділянки, то до 2017 року у склад природно-заповідного фонду слід додатково віднести 13 % всіх лісових земель, а до 2021 року — 39,5 % лісів. Таким чином, підраховано, що до 2017 року загальна площа лісів, віднесених до природно-заповідного фонду складе 29 %, а до 2021 року — 55,3 %.

Втім, такі високі показники виглядають не на стільки несподіваними, якщо врахувати, що значна частина лісів віднесена до різних категорій за висності. Правильне співставлення категорій за висності із режимом проєктованих територій природно-заповідного фонду дозволяє залучити захисні ліси до природно-заповідного фонду.

Відповідно до Постанови КМУ № 773 від 16.05.2007 "Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо цінних захисних ділянок"²⁶, окрім експлуатаційних лісів виділяються ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення; рекреаційно-оздоровчі ліси та захисні ліси.

До лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення відносяться лісові ділянки, що виконують природоохоронну, естетичну функцію, є об'єктами науково-дослідних робіт на довгочасну перспективу, сприяють забезпеченню охорони унікальних та інших особливо цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів, зокрема: 1) розташовані в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 2) розташовані в межах історико-культурних за-

²⁶ Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо цінних захисних ділянок" № 773 від 16.05.2007 року.

повідників, меморіальних комплексів, місць, пов'язаних з важливими історичними подіями, охоронних зон пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва. До лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення відносяться також унікальні за породним складом, продуктивністю і генетичними властивостями лісові ділянки, на яких зростають реліктові, ендемічні види дерев, що мають велике наукове значення.

До рекреаційно-оздоровчих лісів відносяться лісові ділянки, що виконують рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функцію, використовуються для туризму, зайняття спортом, санаторно-курортного лікування та відпочинку населення і розташовані: 1) у межах міст, селищ та інших населених пунктів; 2) у межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів; 3) у межах поясів зон санітарної охорони водних об'єктів; 4) у лісах зелених зон навколо населених пунктів. Площа таких лісових ділянок визначається за нормативами згідно з додатком 1; 5) поза межами лісів зелених зон.

До категорії захисних лісів відносяться лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів, зокрема: 1) лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів); 2) лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць та автомобільних доріг; 3) лісові ділянки (смуги лісів) у ярах, на легкорозвіюваних пісках, рекультивованих землях, кам'янистих розсипах, малопотужних кам'янистих ґрунтах, у високогірних зонах, на стрімких гірських схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів (протиерозійні ліси); 4) лісові ділянки (смуги лісів), які прилягають до смуг відведення залізниць і виділяються з категорії експлуатаційних лісів на 500 метрів з кожного боку. У гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень до розмірів, що забезпечують захист залізниць і безпеку руху; 5) лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення автомобільних доріг державного значення і виділяються з категорії експлуатаційних лісів шириною 250 метрів з кожного боку дороги. Для забезпечення захисту зазначених доріг і безпеки руху у гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень; 6) лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів рі-

чок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних лісів за нормативами згідно з додатком 4. Ширина наявних смуг лісів, що перевищує нормативи, не підлягає перегляду; 7) інші лісові ділянки (смуги лісів), які не мають зазначених у підпунктах 1–6 цього пункту ознак віднесення до категорії захисних лісів, розташовані: на схилах балок і річкових долин з крутизною схилів до 25 градусів (байрачні ліси); серед безлісної місцевості та мають площу до 100 гектарів.

У межах лісових ділянок, що віднесені до однієї з категорій лісів, можуть бути виділені особливо захисні лісові ділянки, для яких встановлюється режим обмеженого лісокористування.

З точки зору охорони біорізноманіття, першочерговому заповіданню мають підлягати ліси, які відіграють найбільшу роль для збереження рідкісних видів флори і фауни а також рідкісних рослинних угруповань. Такими зазвичай є ліси природного походження, що досягли, кажучи господарськими термінами, «стиглого» і «перестиглого» віку. Терміни «стиглий» і «перестиглий» мають відношення суто до господарської точки зору використання лісів. Якщо говорити про охорону біорізноманіття, яка є ключовою метою створення об'єктів природно-заповідного фонду, такі поняття є недоцільними. Адже саме в лісах, які, з господарської точки зору, припинили швидкий приріст деревини і потребують «зняття урожаю деревини», спостерігаються найвищі показники біорізноманіття. Призупинення приросту деревини не означає припинення розвитку лісу і його смерть, а є початком формування природної багатоярусної структури, що може супроводжуватись значним зниженням повноти на перших порах. Саме такі ліси є найбільш ефективними для збереження біорізноманіття і, зокрема, створення об'єктів природно-заповідного фонду. Старовікові насадження надають найбільшу кількість можливих сховків для тварин завдяки наявності великої кількості мертвої деревини у вигляді всихаючих дерев, сухостою, а також впалих дерев та хмизу. Всихаючі та сухі дерева є вкрай важливими для дятлів, які вибирають ці дерева для видобування дупел та пошуку їжі: так, понад 70 % дупел середнього дятла знаходяться у мертвих деревах; майже виключно у мертвих деревах роблять дупла малий, трипалий, білоспинний та ряд інших дятлів. Від високої чисельності дятлів, як головних будівничих дупел, залежить величезна кількість інших видів — передусім, це інші птахи дуплогніздники (більшість видів синиць, мухоловки, повзики, сови тощо), а також ряд звірів — кажани (усі види занесені до Червоної

книги України), білки. Крім того, впалі дерева формують особливий мікрорельєф місцевості, який надає багато ніш і сховків для ряду приземних видів ссавців (такі як мишоподібні гризуни, землерийки), рептилій (ящірки), амфібій (тритони і ропухи) та цілої низки безхребетних. Самих тільки жуків нараховується понад 380 видів, які залежать від наявності деревини на різних стадіях розкладу. Із мертвою деревиною пов'язано існування понад 50 видів мохів та 2500 видів грибів. При падінні старих дерев формуються вікна вивалу, що сприяють росту молодих дерев та формуванню природної різновікової багатоярусної структури лісу.

Зараз серед загальної площі лісів України насадження природного походження становлять менше половини. Ця цифра стрімко скорочується внаслідок вирубки природних вікових лісів та посадки на їхньому місці штучних монокультур. Враховуючи, що частка старих лісів складає лише близько 10 % від загальної площі, вкритої лісом, і зважаючи на перелічені вище фактори, стає зрозумілою необхідність взяття під охорону цілих фрагментів старовікових природних лісів.

Виходячи із наведеного, усі ліси природного походження, які досягли «стиглого» і «перестиглого», за лісівничою термінологією, віку, мають підлягати охороні і заповіданню. Це стосується усіх типів лісорослинних умов.

Серед особливо важливих для збереження біорізноманіття ділянок, варто виділити заболочені біотопи, що, як правило, належать до лісорослинних умов А4, А5, В4, В5, С4, С5, D4, D5²⁷. Болота і заболочені ділянки є резервуарами ґрунтових вод і відіграють важливу роль для підтримання гідрологічного режиму місцевості. Порушення таких ділянок може призвести до зниження рівня ґрунтових вод і висихання оточуючих деревостанів. Особливий гідрологічний режим боліт і заболочених місцевостей формує унікальні, дуже вразливі біотопи, які населяють багато видів Червоної книги України. Серед рослин можна назвати декілька видів росичок, шейхцерію болотяну, журавлину дрібноплуду, серед тварин — сірого журавля, чорного лелеки, зміїда, підорлика. Площа подібних біотопів сильно скоротилася внаслідок бездумної меліорації — осушення територій, яке відбувалось в ХХ ст. Подібна меліорація показала, що осушені території малопродуктивні, підлягають швидкій ерозії, а зниження ґрунтових вод створило багато проблем із водозабезпеченням та лісовими пожежами.

²⁷ Типологічна класифікація Алексєєва-Погребняка — основа для визначення природного складу насаджень при лісовпорядкуванні та лісорозведенні

Отже, старовікові лісові ділянки природного походження, болота і заболочені території в межах лісового фонду мають підлягати особливій охороні і включенню до складу територій природно-заповідного фонду.

З метою вибору ділянок лісів відповідних категорій (водночас і лісів природного походження, старовікових лісів, і боліт та перезволожених лісів) необхідно звертатись до матеріалів лісовпорядкування та таксаційних описів лісів, що зберігаються у лісгосподарських підприємствах та у лісовпорядних експедиціях²⁸. За допомогою таких матеріалів, можна виявити розміщення лісів всіх зазначених категорій в межах кожного лісгоспу.

III. 1. 6. Землі водного фонду

- внутрішні природні та штучно створені водні об'єкти (водотоки, водойми), прибережні захисні смуги та водоохоронні зони, заболочені території, острови та інші водно-болотні угіддя, що не використовуються інтенсивно у сільському господарстві;
- морські затоки та прибережні захисні смуги вздовж морів.
- *природні болота, плавні та інші водно-болотні угіддя, що не використовуються у сільському господарстві;*
- *заплавли малих річок (долини річок, збережені у природному стані);*
- *острови.*

Відповідно до статті 58 ЗКУ, до земель водного фонду належать землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами таканалами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів.

Відповідно до статті 60 ЗКУ, вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їхньої водності у межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги, шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків

²⁸ Українська державна лісовпорядна експедиція, Комплексна державна лісовпорядна експедиція, Київська лісовпорядна експедиція — вул. Пролетарська, 22–24, м. Ірпінь, Київська обл., 08200; тел. (04597) 56–192, 54–053; Харківська лісовпорядна експедиція — вул. Залізнична, 11, смт. Покотилівка, Харківська обл., 62458; тел. (057) 745-66-54, 745-62-36; Львівська лісовпорядна експедиція — 79000, м. Львів, вул. Чайковського, 17; (032) 261-09-44.

площею менш як 3 гектари — 25 метрів; б) для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари — 50 метрів; для великих річок, водосховищ на них та озер — 100 метрів. При крутизні схилів більше трьох градусів мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється.

Для земель, зайнятих прибережними захисними смугами і островами законодавство встановлює спеціальний режим використання (стаття 61 Земельного кодексу України). Зокрема, у прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється: розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво; зберігання та застосування пестицидів і добрив; влаштування літніх таборів для худоби; будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів; влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо; миття та обслуговування транспортних засобів і техніки.

У прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах забороняється влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод; влаштування вигребів для накопичення господарсько-побутових стічних вод об'ємом понад 1 кубічний метр на добу; влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання і знезаражування рідких відходів; застосування сильнодіючих пестицидів.

Таким чином, значні площі у багатьох адміністративних районах України зайняті землями із вже існуючим специфічним охоронним режимом. В частині випадків завдяки цьому досі є збереженими природні долини річок, які використовуються тваринами для локальних та глобальних сезонних міграцій та є місцями концентрації біорізноманіттям. Особливо це стосується річок, що протікають у каньйонах, а також тих, що мають збережені природні заплави, плавні тощо.

Збереження таких ділянок шляхом заповідання важливе з точки зору формування національної екомережі, адже в усіх областях долини річок традиційно включають до регіональних схем екомережі в якості екологічних коридорів місцевого, регіонального та всеукраїнського значення, затверджених на обласному рівні.

Окремо варто сказати про острови, які є особливими територіями, просторово обмеженими від більшої частини земель України і, нерідко,

мають значно менше антропогенне навантаження, а отже — зберігають-
ся у первинному природному стані.

III. 1. 7. Землі сільськогосподарського призначення

Одним з найбільш поширених напрямків створення нових об'єктів природно-заповідного фонду є заповідання земель сільськогосподарського призначення, які фактично не використовуються у сільському господарстві або використовуються екстенсивно як помірні пасовища, сіножаті тощо. Нерідко з цією метою на рівні районів або областей здійснюють пошук земель, що перебувають у запасі. Проте далеко не завжди незадіяні в сільському господарстві ділянки мають природну цінність. Тому, інколи, створюючи заказники на незадіяних землях за пасу, області нарощують площу ПЗФ за рахунок ділянок без природоохоронного значення. Проте в складі земель сільськогосподарського призначення міститься і багато дійсно цінних природних територій, заповіданню яких слід приділити особливу увагу. Так, в Степовій зоні та, частково, у зоні Лісостепу, природні степові ділянки, розміщені в місцях із складним рельєфом, в багатьох випадках належать саме до земель сільськогосподарського призначення. Такі території віднесені до пасовищ або обліковуються як «неугіддя, малопродуктивні, деградовані та еродовані землі», по причині непридатності для орного сільськогосподарського виробництва.

Згідно із ст. 22 Закону України «Про охорону земель»²⁹ однією з ключових складових системи заходів у галузі охорони земель є формування екомережі. Серед практичних завдань у галузі охорони земель: запровадження заходів з консервації деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, рекультивациі порушених земель; удосконалення методів управління агроландшафтами. ЗУ «Про стратегію екополітики» проголошує зменшення до 2020 року в середньому на 5–10 відсотків площ орних земель в областях шляхом виведення із складу орних земель схилів крутизною більш як 3 градуси, земель водоохоронних зон, консервації деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь з подальшим їхнім залісненням у лісовій та лісостеповій зонах, та залуженням у степовій зоні; доведення до 2015 року площі національної екомережі до рівня (41 % території країни), необхідного для забезпечення екологічної безпеки країни, запровадження системи природоохоронних заходів

²⁹ Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV

збереження біо — та ландшафтного різноманіття і розширення площі природно-заповідного фонду до 10 % у 2015 році та до 15 % загальної території країни у 2020 році.

ЗУ «Про екомережу» визначає серед принципів формування, збереження та використання екомережі таке: «в) зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі».

Розділ 1 ЗУ «Про екомережу» говорить, що *«формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів».*

Розділ 1 п. 2 цього закону наголошує, що сприятливі передумови для збільшення площі земель з природними ландшафтами, що склалися у процесі реформування економічних відносин у землекористуванні, забезпечуються: вилученням земель сільськогосподарського призначення (в першу чергу деградованих орних земель) внаслідок економічної збитковості їхнього використання за призначенням; та «наданням переваги відновленню природних ландшафтів як найбільш доцільному виду використання земель, що вибувають із сільськогосподарського використання. Більш радикальні цифри озвучені в наказі Мінагрополітики України від 20.08.2003 року № 280 «Про затвердження Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року» П 3.1. зазначає: *«Для формування збалансованої (сталой) системи природокористування в сільському господарстві та забезпечення розбудови екомережі необхідно.. збільшити частку сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ) відповідно до науково обґрунтованих показників, які мають розроблятися з урахуванням регіональних та місцевих особливостей; зменшити площі орних земель до 37–41 % території країни шляхом виведення з ріллі схилів крутизною понад 3°, земель водоохоронних зон, деградованих, малопродуктивних та техногеннозабруднених сільськогосподарських угідь; створити нові та розширити площі існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах сільськогосподарських угідь...».*

Стаття 37 Закону України «Про охорону земель» говорить, що використання земельних ділянок способами, що призводять до погіршення їхньої якості, забороняється. Прямо забороняється і розорювання сі-

ножатеї, пасовищ. Згідно з категоризацією земель за цільовим призначенням, що передбачена статтями 19 та 22 Земельного кодексу України, пасовища та сіножаті є землями сільськогосподарського призначення. Консервація земель, що здійснюється для покращення стану земель, передбачає повернення їх у подальшому до сільськогосподарського використання. Так, «консервація» сіножатей і пасовищ повинна здійснюватись з урахуванням збереження у подальшому їхнього цільового використання. Згідно із статтею 51 Закону України «Про охорону земель», консервації підлягають деградовані та малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їх здоров'я.

При цьому, частина 3 статті 47 вищезазначеного Закону говорить, що забороняється розорювання схилів крутизною понад 7 градусів (крім ділянок для залуження, залісення та здійснення ґрунтозахисних заходів). На схилах крутизною від 3 до 7 градусів обмежується розміщення просапних культур, чорного пару тощо. Обмеження господарської діяльності на таких землях сприяє збереженню частини їх у природному стані.

Таким чином, зайняті природною травянистою рослинністю землі сільськогосподарського призначення з числа консервованих шляхом залуження земель, якщо на них відсутнє заростання чужорідними деревними рослинами (акація, маслина, айлант тощо), є потенційними місцями для створення ПЗФ. Перспективними для заповідання є і природні степові ділянки, що, в сучасних умовах розміщені на схилах та у яружно-балочних комплексах. Крім того, враховуючи природні здатності степових екосистем до відновлення, потенційними місцями для можливого створення об'єктів ПЗФ є перелоги, віком понад 15 років.

Щодо інших екосистем, які можуть знаходитись в межах земель сільськогосподарського призначення, особливу увагу слід приділяти лукам, розміщених у заплавах річок, та іншим заболоченим угіддям, що складають екосистему річкових долин, які віднесені до земель сільськогосподарського призначення. Не рекомендується оголошення територіями природно-заповідного фонду ділянок, що не мають природної цінності та не можуть виконувати природоохоронних функцій

1. Техногенно пошкоджені або перетворені землі (окрім земель, що в 1986 році зазнали радіаційного зараження внаслідок аварії на ЧАЕС).
2. Ґрунтозахисні, протиерозійні насадження та місця, де вони розміщувались в минулому.
3. Інші насадження, створені рослинами-інтродуцентами: акацією, айлантом, маслиною тощо.
4. Орні землі, що знаходяться в обробітку (так, лише у Луганській області виявлено, що 40 % всієї площі ПЗФ області становлять орні землі у складі заказників (Василюк, Балашов та ін., 2012).

Серед категорій земель, передбачених формою державної статистичної звітності з кількісного обліку земель "б-зем" (затверджена Наказом Державного комітету статистики України від 05.11.1998 № 377 «Про затвердження форм державної статистичної звітності з земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми NN б-зем, ба-зем, бб-зем, 2-зем)), категорія «сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом» повністю відповідає поняттю "степ" і є перспективною для заповідання.

III. 2. Картографічне забезпечення створення об'єктів природно-заповідного фонду

При підготовці картосхем проєктованих територій природно-заповідного фонду, слід здійснити первинне виявлення меж об'єкту, уточнення меж та погодження пропонованих меж із землекористувачем³⁰. Сучасні технології значно полегшують первинний етап підготовки картосхем. На жаль, офіційних топографічних карт масштабів, детальніших за 1:100 000, у відкритому доступі не існує, оскільки таким картам надані різні типи грифів секретності. Тому проєктування меж об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється по доступним картам. Пріоритетний тип картографічних матеріалів визначається типом та приналежністю земель, пропонованих для створення території ПЗФ.

³⁰ У цьому розділі ми розглядаємо ситуацію, коли вибір території для заповідання здійснюється без участі землекористувача. В разі, коли пошук перспективних заповідних територій проводиться спільно з лісогосподарськими підприємствами, лісництвами, сільськими радами або районними відділами земельних ресурсів, зазначений процес значно спрощується.

Первинне визначення меж (локалізацію) об'єктів слід проводити шляхом розширення існуючих територій ПЗФ, або за принципом пошуку та заповнення «прогалін». Такими «прогалинами» в системі ПЗФ є території з недостатньою щільністю заповідних територій. Заповнення «прогалін» дозволить створити репрезентативну систему ПЗФ з функціонально зв'язаних територій. Для виявлення «прогалін» слід користуватись картами репрезентативності та зв'язності ПЗФ, які можна вільно отримати у растровому та векторному форматах в Інституті географії НАН України”.

Межі проєктованих об'єктів бажано обирати за такими орієнтирами, які можливо впізнати водночас і на місцевості (супутникових знімках), і на різних типах карт. Бажано, щоб межі об'єкта співпадали з фізичними межами природних об'єктів, що пропонуються до заповідання (стєпова балка, ділянка лісу, озеро тощо). У разі оточення об'єкту антропогенно зміненими територіями проєктовані межі об'єкту природно-заповідного фонду слід проводити по лінії розмежування природних та антропогенних ландшафтів. В інших випадках межа може бути проведена по упізнаваним лінійним утворенням ландшафту. Серед таких утворень природного походження можна назвати урізи води, річкові русла, тальвеги, вододіли та гірські хребти, межа між різними типами рослинності тощо; серед антропогенних — транспортні шляхи, лісові просіки, межі полів, огорожі та інші звичайні елементи картографічних матеріалів. Важливими характеристиками лінійних утворень є їхня постійність та очевидність. За цими ознаками найкращими є транспортні шляхи різного виду та рангу (залізниці, асфальтовані автошляхи, ґрунтові дороги, стежки), тальвеги, вододіли (Іваненко, 2014). Межі лісових заповідних об'єктів часто проходять по лісових кварталах, що обумовлено зручністю планування та ведення лісового господарства на охоронюваній території та поряд.

Як один із можливих вихідних матеріалів доцільно використати карту ландшафтів 1:500 000, що розроблена фахівцями Інституту географії НАН України. При її розробці враховані зміни компонентів природи за космічними знімками. Для окремих територій ПЗФ доцільним є використання карт ландшафтів більш крупного масштабу. За консультаціями з цього питання необхідно звертатись до Інституту географії НАНУ.

Проводити межі по лінійних утвореннях зручно за допомогою програмного забезпечення «Google Планета Земля». «Google Планета Земля» є безкоштовним сервісом і доступна для встановлення і ко-

ристування на будь-якому комп'ютері, підключеному до мережі Інтернету. Програма дозволяє переглядати високоточні космічні знімки на будь-яку територію планети. Роздільна здатність таких знімків дозволяє упізнавати всі лінійні об'єкти, окремі будинки, дерева та інші елементи ландшафту. За допомогою функції «додати багатокутник» можливо намалювати контур території, що розглядається як перспективна для заповідання.

Наступним етапом підготовки картосхеми є встановлення землекористувачів зазначеної ділянки. Зрозуміло, чим більше землекористувачів, тим важче опрацьовувати картографічні матеріали. Бажано, щоб землі перебували у державній власності, а їхнє цільове призначення відповідало найменшому перетворенню природи (такими є землі природоохоронного, рекреаційного, лісогосподарського призначення тощо). Значну частину цієї інформації можна знайти на Публічній кадастровій карті, яка є офіційним документом, відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр»³¹. Станом на січень 2015 р. ще триває нанесення ділянок на карту, тому користуватися цим джерелом слід як допоміжним (Іваненко, 2014).

Публічна кадастрова карта (ПКК) загальнодоступна в мережі Інтернет за веб-адресою www.map.land.gov.ua/. При перегляданні необхідної частини території області на ПКК можна побачити межі земельних ділянок, що знаходяться у різних формах власності. Бажано уникати включення до проєктованих меж територій ПЗФ ділянок, що знаходяться у приватній власності, тому як вони особливо складні у погодженні. В більшості випадків це може вплинути на коригування первинних меж, обраних на першому етапі. Коригування меж проєктованого об'єкту ПЗФ за допомогою ПКК дозволить обрати таку конфігурацію, що потребуватиме найменших зусиль на етапі погодження створення об'єкту із землекористувачами.

У разі розміщення проєктованого об'єкта ПЗФ на землях державного лісового фонду, межі об'єктів ПЗФ слід узгоджувати зі структурою лісових масивів (квартали, виділи). Важливо відмітити, що матеріали лісовпорядкування (планшети, плани підприємств та таксаційні описи) містять детальний опис породного та вікового складу лісів, іншу додаткову інформацію щодо кожного окремо взятого лісового виділу. За допомогою таких карт можливо виявити межі лісів, обраних для заповідання. В разі, коли межі окремих виділів, зайнятих пріоритетними біотопами

³¹ Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011 № 3613-IV

(старовірові ліси, болота та ін.), займають 50 % і більше від площі кварталу, до якого входять такі виділи, бажано клопотати про включення до майбутнього заповідного об'єкту всієї площі кварталу.

Окремо варто звернути увагу на Плани умов лісосзростання, які також знаходяться у лісогосподарських підприємствах і лісовпорядних експедиціях. Такі плани відображають типи лісорослинних умов (скорочено: ТЛУ). Категорії ТЛУ об'єднують лісові й незліснені ділянки, подібні за ґрунтово-гідрологічними та кліматичними умовами. Таким чином, за допомогою Планів умов лісосзростання можна ідентифікувати заболочені та перезволожені ділянки лісів (на планах — ділянки з коефіцієнтом «4» — сирі, та «5» — мокрі) (Краснов та ін., 2009) для їхнього заповідання.

Логіка визначення меж окремих категорій ПЗФ може бути також пов'язана із особливостями самих категорій. Так, гідрологічні та іхтіологічні заказники обов'язково повинні мати у своєму складі водні об'єкти або водно-болотні угіддя; лісові заказники розміщуються у лісі; карстово-спелеологічні — включають печери та інші карстові утворення; орнітологічні — мають особливе значення для птахів (наприклад, створюються в місцях зимівлі птахів, або включають колонії, окремі гнізда рідкісних птахів) тощо. Відповідно, на розташування проектного об'єкта природно-заповідного фонду має впливати розташування об'єкта його охорони.

До клопотання про створення об'єкта ПЗФ бажано додавати картосхеми із зображенням його проєктованих меж, нанесених на лісові карти, землевпорядні карти або інші карти, що зображають межі землекористування. Передбачається, що у найближчому майбутньому стане можливим використовувати для таких потреб фрагменти публічної кадастрової карти.

III. 3. Вибір категорії території чи об'єкта ПЗФ

Одним з важливих рішень, яке необхідно прийняти при підготовці клопотання щодо необхідності створення нової території природно-заповідного фонду, є вибір її категорії. Це залежить від різних факторів, у тому числі: від стану збереженості території; умов, необхідних для збереження виду рослин або тварин, виявленого на території; особливостей сучасного стану використання території; наявності історико-культурних пам'яток; рекреаційного потенціалу, соціально-економічних особливостей регіону тощо.

Очевидно, що неможливо надати заповідний статус зоопаркам, дендропаркам та ботанічним садам там, де їх немає. Так само неможливо створювати лісові заказники там, де відсутні цінні лісові ділянки, ентомологічні заказники — без наявності занесених до Червоної книги України комах, а геологічні пам'ятки природи — без цінних геологічних об'єктів. Отже, при створенні кожної природоохоронної території необхідно вибирати категорію, що буде відповідати її сутності.

Пропонуємо огляд територій, що можуть бути віднесені до передбачених законодавством категорій ПЗФ згідно зі ст. 3 ЗУ «Про ПЗФ».

1. Природні заповідники

Природні заповідники оголошують з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам у порядку, встановленому ст. 15 ЗУ «Про ПЗФ» та іншими актами законодавства України. До складу природних заповідників включають цілісні ділянки, що повністю представлені природними екосистемами. Сьогодні в Україні створено 19 природних заповідників.

2. Біосферні заповідники

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їхнього складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» відповідно до ст. 17 ЗУ «Про ПЗФ». В Україні створено 4 біосферні заповідники.

До складу біосферних заповідників може включатись широкий спектр типів земель, оскільки його територія має функціональне зонування. Відповідно до ст. 18 ЗУ «Про ПЗФ», для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням. Заповідна зона включає території, призначені для збереження

і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. Буферна зона виділяється з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників. Зона антропогенних ландшафтів складається з територій традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності; в ній забороняється мисливство. У межах території біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених цим ЗУ.

При підготовці матеріалів проекту створення біосферного заповідника, його визнання біосферного заповідника Програмою ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та включення його до Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО слід звернути на таке.

За Концепцією біосферних резерватів та Статутними рамками (положенням) Всесвітньої мережі біосферних резерватів та Севільською стратегією біосферних резерватів (1995) “біосферний резерват” (1995) загалом не є природоохоронною категорією, як біосферний заповідник відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Біосферний резерват — це територія, на якій поєднується виконання трьох функцій: збереження біорізноманіття, забезпечення сталого розвитку та розбудова матеріально-технічної бази для реалізації перших двох функцій, які відповідно реалізуються у трьох функціональних зонах: природні ядра (заповідна зона), буферна зона та транзитна зона — зона господарської діяльності людини. Загалом територія біосферного резервату має бути досить значною (більше 50 тис. га), цілісною (включати, окрім земель природоохоронного призначення, також населені пункти, землі сільськогосподарського, лісогосподарського та іншого призначення), природні ядра обов’язково мають бути захищені з усіх сторін буферною зоною. Для управління біосферними резерватами створюються за участі заінтересованих сторін їх консультаційні (координаційні) ради та розробляються і реалізуються плани управління (менеджмент-плани).

У зв'язку з тим, що національним законодавством не передбачені такі вимоги і практично неможливо їх врахувати при організації біосферного заповідника, проекти створення біосферних заповідників та номінаційні матеріали щодо біосферних резерватів до Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» можуть повною мірою не відповідати, але і не повинні суперечити одні другим.

3. Національні природні парки

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами вилучаються з господарського використання і надаються національним природним паркам у порядку, встановленому цим Законом та іншими актами законодавства України. Відповідно до ст. 20 ЗУ «Про ПЗФ» до складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору інших землевласників та землекористувачів.

До складу національного природного парку можуть входити різноманітні території. Відповідно до статті 21, на території національних природних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їхніх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їхньої охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням:

- заповідна зона — призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;
- зона регульованої рекреації — в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

- зона стаціонарної рекреації — призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації;
- господарська зона — у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

Бажано, щоб національними природними парками оголошувалися великі (понад 20 тис. га) за площею території і вони дійсно відповідали статусу національних, для чого слід включати до їх складу об'єкти (території) історико-культурної спадщини.

Станом на 1.01.2015 в Україні створено 48 національних природних парків, що займають 33,3 % від загальної площі ПЗФ України.

4. Регіональні ландшафтні парки

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Регіональні ландшафтні парки організовуються з вилученням або без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. Регіональні ландшафтні парки є аналогами національних природних парків, але на місцевому (регіональному) рівні і створюються рішеннями обласних рад. Категорія вперше введена у 1992 році прийнятим тоді ЗУ «Про ПЗФ». З того часу в різних областях створено 69 РЛП.

5. Заказники

Заказники займають 37 % всієї площі ПЗФ України та 38 % від їхньої кількості. Як правило, заказниками оголошуються невеликі природні ділянки, на території яких виявлені окремі природні комплекси та об'єкти,

які потребують охорони. В заказниках (окрім ландшафтних) часто діє режим цільової охорони, направленої на збереження окремого виду (видів) флори або фауни, природного комплексу, геологічного середовища тощо. При цьому режимом охорони інколи не передбачаються охоронні заходи, направлені на решту складових довілля. Оголошення заказників проводиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їхніх власників або користувачів згідно зі ст. 25 ЗУ «Про ПЗФ»

Відповідно до національного законодавства заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні.

- Лісові заказники включають ділянки лісів, що мають природоохоронну, наукову, естетичну та інші цінності, та потребують збереження. Це можуть бути фрагменти старих лісів, заболочених або інших лісів із значним біорізноманіттям.
- Ботанічні заказники створюються з метою охорони цінних ботанічних об'єктів — популяцій видів рослин, що знаходяться під охороною держави, рідкісних рослинних угруповань та ділянок типової рослинності, збереженої в природному стані. Залежно від об'єкта охорони таких заказників, вони можуть включати лісові, лучні, степові екосистеми та інші території.
- Орнітологічні заказники передбачають охорону територій, цінних для птахів. Такими є місця гніздування (розміщення колоній, окремих гнізд рідкісних видів та буферні зони навколо таких гнізд, місця сезонних скупчень птахів під час міграцій та зимівлі).
- Ентомологічні заказники включають місця існування комах, що охороняються Червоною книгою України та іншими природоохоронними документами, а також місця мешкання природних запилювачів. Ними можуть бути степові балки, місця скупчення старовікових дерев, наприклад старих дубів, деревина яких є місцем розвитку личинок жука-оленя.
- Іхтіологічні заказники створюються з метою охорони місць мешкання рідкісних видів риб та цілісних іхтіокомплексів, а також для охорони місць нересту риб. Такими територіями зазвичай є водні об'єкти, у тому числі заплави річок із старицями, ділянки природного русла незарегульованих річок, верхів'я річок, заплави річок із старицями.

- Загальнозоологічні заказники створюються для охорони фауністичних комплексів та ділянок, необхідних для збереження видів тварин, що знаходяться під охороною. Території для створення таких заказників можуть бути дуже різноманітними і залежать від біотопічних потреб виду, для збереження якого створюється заказник.
- Гідрологічні заказники включають водні об'єкти (річки, струмки, озера, болота, плавні та заплави), що мають велику природну цінність. При створення таких заказників бажано включати до їх складу природний комплекс у максимально повному складі (наприклад, річку із заплавою, струмок із заболоченою ділянкою, з якої він бере початок тощо).
- Загальногеологічні заказники створюються з метою охорони цінних для науки геологічних утворень (скелі, відслонення порід, гіпсові натічні утворення тощо).
- Палеонтологічні заказники створюють в місцях, де внаслідок геологічних процесів на поверхні оголюються шари земної поверхні, в яких виявляються скам'янілі рештки доісторичних живих організмів. Прикладом таких територій є урочища «Дружківські скам'янілі дерева» на Донеччині та Мар'їна Гора на Луганщині, на відслоненнях якої оголюються відбитки доісторичних організмів.
- Карстово-спелеологічні заказники створюють з метою охорони від пошкодження печер та інших карстових утворень, а також їх унікального біорізноманіття (печери, карстові воронки тощо).
- Ландшафтні заказники є оптимальними для охорони всіх елементів природного ландшафту, рослинного та тваринного світу.

6. Пам'ятки природи

Пам'ятки природи, поряд із заповідниками — найдавніша категорія природоохоронних територій в Україні. Починаючи з 1908 року, на території тодішньої Російської імперії і згодом — в УНР та радянській Україні, активно розвивався рух за збереження пам'яток природи. Відбувалась їх інвентаризація, були заповідані перші пам'ятки. Ідея охорони пам'яток природи почерпнута вітчизняними класиками заповідної справи від німецького руху охорони пам'яток природи, започаткованому проф. Г. Конвенцом у 1906 році.

Відповідно до ст. 27 ЗУ «Про ПЗФ» пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе при-

родоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення, з метою збереження їх у природному стані. Такий статус можуть мати як ділянки природи з визначеною площею, так і окремі об'єкти — скелі, камені, окремі дерева. По причині того, що пам'ятки природи можуть мати незначну площу (або навіть зовсім не мати площу), в Україні їх створено досить багато (42 % від загальної кількості об'єктів ПЗФ України та 0,7 % від площі). Так само, як і заказники, пам'ятки природи є категорією ПЗФ із т.з. предметною охороною і охороняють лише основний об'єкт, включений до їхнього складу. Відповідно до національного законодавства, пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

Комплексні пам'ятки природи, як і ландшафтні заказники, охоплюють весь обсяг природних (а інколи також історико-культурних об'єктів у своєму складі). Такими можуть бути ділянки природних екосистем, стародавні городища, вали та кургани, що в наш час вкриті природною рослинністю. Охорона таких природно-історичних комплексів відіграє важливу роль для реалізації просвітницької функції природно-заповідного фонду. Також важливо відмітити, що в законодавстві про охорону історико-культурної спадщини немає системи особливо охоронюваних територій, аналогічної за функціями до природно-заповідного фонду. Тому частина історичних та археологічних пам'яток охороняється в межах пам'яток природи.

Інколи до геологічних пам'яток природи включають геологічні об'єкти, оголені під час розробки родовищ копалин та порід, які по суті не є природною територією, проте мають освітню, наукову та естетичну роль. Наприклад, таким об'єктом є пам'ятка природи «Базальтові стовпи» на Рівненщині.

Ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні пам'ятки природи створюються для охорони окремих об'єктів: вікових та меморіальних дерев, скель, незвичних геологічних утворень, джерел, дерев із гніздами рідкісних птахів тощо. Відповідно, пам'ятка природи — саме та категорія ПЗФ, що може знаходитися як в межах природних ландшафтів, так і на території населених пунктів.

Оптимальним для збереження невеликих природних територій є створення заказників та пам'яток природи місцевого значення за спрощеною процедурою їхнього оголошення на місцевому (обласному) рівні. Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів, а пам'ятками природи — окремі унікальні природні утворення,

що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення та потребують збереження їх у природному стані.

7. Заповідні урочища

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. Згідно зі ст. 29 ЗУ «Про ПЗФ» оголошення заповідних урочищ проводиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їхніх власників або користувачів. Згідно зі ст. 30 ЗУ «Про ПЗФ» на території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.

Якщо не брати до уваги суворовий комплексний режим охорони, заповідні урочища загалом можна вважати об'єктами, подібними до заказників. Проектуючи створення заповідних урочищ, важливо виділяти їх таким чином, щоб їх межі окреслювали природний обрис територіально цілісного урочища. Категорія «заповідне урочище» є оптимальною у випадках заповідання природних ділянок, для збереження яких необхідне невідкладне обмеження господарської діяльності на їхній території.

Решта передбачених національним законодавством категорій природно-заповідного фонду — це об'єкти неприродного (штучного) походження: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Цим об'єктам надається природно-заповідний статус зазвичай після їх організації, хоча б часткової. Створюючи об'єкти штучно-створених категорій ПЗФ слід приділяти особливу увагу виявленню стародавніх парків (їх залишків), парків при колишніх панських маєтках тощо. Всі вони мають в складі дендрофлори старовікові дерева та дерева-екзоти, що становлять особливу цінність в науковому, культурному, пізнавально-краєзнавчому плані, а також становлять інтерес для вивчення історії садівництва та паркової архітектури.

III. 4. Організація процесу виявлення територій, придатних для оголошення територіями та об'єктами природно-заповідного фонду

Державні та місцеві органи влади, відповідно до покладених на них повноважень, повинні ініціювати і координувати процес створення нових/розширення існуючих територій і об'єктів ПЗФ.

Найбільш ефективним методом організації цього процесу є передбачення коштів у державному/місцевому бюджетах для проведення наукових досліджень щодо виявлення територій, придатних для оголошення територіями та об'єктами ПЗФ. У сучасних умовах необхідності заповідання у короткі терміни великої площі території кожної області при дефіциті та економії бюджетних коштів, необхідно використовувати нові підходи в організації процесу виявлення територій та об'єктів для заповідання.

До таких підходів слід віднести пошук існуючих матеріалів щодо цінних територій для заповідання; пошук нових територій за допомогою районних адміністрацій, сільських та селищних рад; ініціювання та організація наукових досліджень на волонтерських засадах; організація на постійні основі нарад, зустрічей, засідань, конкурсів, акцій та інших заходів з метою виявлення нових ділянок для заповідання та популяризації цієї роботи; використання існуючих Інтернет-ресурсів тощо.

Пошук існуючих матеріалів щодо цінних територій для заповідання здійснюється за допомогою:

- аналізу існуючих екологічних програм та програм соціально-економічного і регіонального розвитку області;
- підготовки запитів до відповідних вищих навчальних закладів та наукових інститутів, існуючих установ природно-заповідного фонду, а також громадських організацій, що здійснюють стаціонарні або тимчасові дослідження флори і фауни на території України чи окремих областей;
- огляду існуючих наукових видань.
- пошуку нових територій за допомогою районних адміністрацій, сільських та селищних рад, що організовується за допомогою:
- підготовки запитів до цих організацій з проханням надати інформацію про перспективні території для заповідання;
- ініціювання створення робочих груп на рівні районів для підготовки переліків перспективних територій для заповідання;

- включення питання створення нових територій та об'єктів ПЗФ в програми та порядки денні засідань та нарад на обласному рівні з питань ефективності роботи районів.

Ініціювання та організація наукових досліджень на волонтерських засадах, що може організуватися за допомогою:

- укладання угод про співпрацю щодо розвитку заповідної справи з науковими та навчальними закладами, установами природно-заповідного фонду;
- ініціювання досліджень цінних територій для майбутнього заповідання шляхом організації виїзних нарад, польових досліджень за участі представників провідних науковців та природоохоронної громадськості на добровільних волонтерських засадах;
- оголошення конкурсів та інших акцій.

Організація на постійній основі нарад, зустрічей, засідань, конкурсів, акцій та інших заходів з метою виявлення нових ділянок для заповідання та популяризації цієї роботи здійснюється із залученням місцевих органів влади та самоврядування, користувачів та власників земельних і природних ресурсів, наукових та навчальних закладів, природоохоронних організацій, інших заінтересованих сторін. Інформацію про проведення цих заходів та їхні результати потрібно обов'язково розповсюджувати за допомогою ЗМІ, Інтернет, соціальних мереж тощо.

Для визначення придатних для заповідання територій доцільним є використання програмного забезпечення «Google Планета Земля» з урахуванням Публічної кадастрової карти (див. розділ «Картографічне забезпечення створення об'єктів природно-заповідного фонду»).

Під час визначення територій, придатних для заповідання необхідно зібрати інформацію щодо:

- обґрунтування необхідності створення території або об'єкту природно-заповідного фонду певної категорії;
- характеристики природоохоронних, наукових, естетичних та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, що пропонуються для заповідання;
- детальних відомостей про місцезнаходження, розміри, характер використання, власників та користувачів природних ресурсів;
- відповідні картографічні матеріали.

Після визначення територій, придатних для заповідання, доцільно сформулювати та затвердити на обласному рівні Переліки перспективних

територій та об'єктів ПЗФ. На основі зібраної інформації організовується робота щодо підготовки клопотання про створення чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ, вимоги до якого визначені ст. 51 ЗУ «Про ПЗФ».

III. 5. Робота із землевласниками, землекористувачами та місцевим населенням

Одним з найбільш складних і відповідальних моментів процесу створення об'єктів ПЗФ є робота з місцевим населенням та землекористувачами. Саме від розуміння ними важливості створення природоохоронних територій залежить подальше отримання погоджень землекористувачів, що є обов'язковою складовою проекту створення об'єкта ПЗФ. Робота з населенням та землекористувачами важлива водночас і на етапі виявлення потенційних об'єктів ПЗФ, і на етапах створення об'єктів, і вже після прийняття рішень про їхнє оголошення. Традиційно спостерігається низька обізнаність населення в питаннях заповідної справи, що призводить до нерозуміння потреб заповідної справи та навіть до активного спротиву процесам заповідання. Разом з тим, проведення роз'яснювальної роботи та залучення населення до заповідання може зробити місцевих жителів активними союзниками створення ПЗФ.

На етапі виявлення майбутніх заповідних територій, місцеві жителі можуть надати важливу інформацію про розташування цінних природних об'єктів — старих дерев, скель, місцевих природно-історичних святинь, а також історико-археологічних пам'яток (кургани, вали, городища), що можуть претендувати на оголошення пам'ятками природи. Як правило, такі об'єкти мають невеликі площі і, нерідко, є маловідомими, не включеними в добре доступні інформаційні джерела. Також неоціненну допомогу у виявленні природних пам'яток можуть надати місцеві краєзнавці та співробітники місцевих краєзнавчих музеїв. У деяких випадках, місцеве населення та краєзнавці також можуть надавати інформацію і про місцезнаходження видів флори та фауни, що занесені до Червоної книги України. В минулому, а 20-х роках ХХ сторіччя, розвиток заповідної справи в Україні розпочався саме з руху краєзнавців.

З метою залучення населення до виявлення потенційних об'єктів ПЗФ необхідно звертатись до сільських рад, районних державних адміністрацій, краєзнавчих музеїв, місцевих громадських природоохоронних організацій, станцій юних натуралістів, турклубів, товариств

пам'яткоохоронців та військово-патріотичних клубів. Доцільно публікувати заклики у місцевих газетах та в Інтернеті. Для того, щоб повідомлення про пошук потенційних територій ПЗФ охопило відповідну аудиторію в Інтернеті, необхідно в першу чергу опублікувати її на місцевих Інтернет-форумах та у соцмережах — у групах відповідних сіл, міст та районів.

Неоціненною є і допомога краєзнавців у виборі назви майбутнього заповідного об'єкта. Бажано обирати назви, що відповідають місцевим топонімам, знайомим населенню. Це сприятиме сприйняттю майбутніх об'єктів ПЗФ на етапах погодження із землекористувачами та розумінню потреби їх охороняти вже після створення.

З самого початку необхідно надавати інформацію (в усній формі, за допомогою буклетів, інформаційних листівок, презентацій, засобів масової інформації тощо) місцевому населенню, землевласникам і землекористувачам про вигоди та обмеження, які будуть при створенні території чи об'єкта ПЗФ, та формувати їх позитивне ставлення до цього процесу.

На етапі погодження клопотання про створення об'єкта ПЗФ із землекористувачами, важливим є широке інформування населення про процес створення природоохоронної території. Бажано опублікувати статті у місцевих газетах та на інтернет-ресурсах (включно із соцмережами), а також поширити листівки серед сільських рад. Під час такого роз'яснення особливо важливим є інформування про природні цінності території, що заповідається, а також пояснювати важливість її заповідання, особливості режиму охорони в межах запропонованої категорії об'єкта природно-заповідного фонду. Однією з найбільш поширених проблем на етапі погодження є стереотипи, поширені серед населення: а) ПЗФ — це «заповідник» і надалі в нього не можна буде заходити і здійснювати будь-яке використання ресурсів, б) ПЗФ — це загарбання землі кимось з обласного центру або Києва.

У багатьох випадках, при створенні ПЗФ доцільно проводити круглі столи та зустрічі з населенням у приміщенні районних державних адміністрацій. На такі круглі столи обов'язково слід запрошувати місцевих краєзнавців, а також науковців з обласних центрів та НАН України.

Після оголошення об'єкта ПЗФ також слід забезпечити належне поширення інформації про появу нової природоохоронної території. Для цього слід також здійснити публікацію статей в місцевій пресі, розмістити новину у тематичних групах соцмереж. Доцільно розмістити листівки, присвячені новоствореному об'єкту ПЗФ у приміщеннях сільських рад.

IV. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СТВОРЕННЯ НОВИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В ОБЛАСТЯХ

При проведенні роботи з розширення мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду на рівні області слід здійснити комплекс адміністративних заходів, що сприятиме планомірній реалізації Державної програми регіонального розвитку України на період до 2020 року в області, а саме:

1. Видати рішення обласної адміністрації/ради «Про розвиток мережі природно-заповідного фонду в області», яким деталізувати передбачені Державною програмою регіонального розвитку України на період до 2020 року планові показники заповідності на рівні районів (додаток 1).
2. Організувати роботу щодо створення територій та об'єктів ПЗФ, що були зарезервовані (додатки 3 та 4) і створення яких передбачено існуючим законами, програмами та указами Президента України.
3. Організувати роботу з виявлення територій, перспективних для створення нових/розширення існуючих територій і об'єктів ПЗФ.
4. Розробити та затвердити:
 - обласну програму моніторингу та поліпшення стану збереження територій та об'єктів ПЗФ області;
 - перелік перспективних територій та об'єктів ПЗФ.
5. Передбачити включення існуючих та перспективних територій ПЗФ до генеральних схем планування районів і області.
6. Видати атлас та інші популярні видання щодо територій та об'єктів ПЗФ області та перспективних територій для заповідання.
7. Забезпечити збереження територій, які визначені Переліком перспективних територій та об'єктів ПЗФ, та недопускати зміни їхнього цільового використання.

Використані джерела та література

1. Директива Ради ЄС 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 року про збереження природного середовища, існування дикої флори та фауни, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами П 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та регламентом (ЄС) № 1882/2003.
2. Директива Ради ЄС 97/62/ЄС від 27 жовтня 1997 року щодо пристосування до вимог технічного прогресу директиви 92/43/ЄЕС щодо збереження природних екосистем та дикої флори та фауни.
3. Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011 № 3613-VI.
4. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21.09.2000 № 1989-III.
5. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 № 858-IV.
6. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР.
7. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 № 586-XIV.
8. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 № 2818-VI.
9. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV.
10. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища України» від 25.06.91 № 1264-XII.
11. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.2002 № 2456-XII.
12. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 № 1678-VII.
13. Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 № 591-XIV.
14. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 № 2894-III.
15. Закон України «Про Червону книгу України» від 07.02.2002 № 3055-III.
16. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III.
17. Конвенція про водно-болотні угіддя міжнародного значення, головним чином як середовища перебування водоплавних птахів від 02.02.1971. Конвенцію ратифіковано Законом України «Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів» від 29.10.96 № 437/96-ВР.

18. Конвенція про захист Чорного моря від 1992. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 3939-XII (3939-12) від 04.02.94.
19. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 29.06.1979. Ратифікована Законом України № 535-XIV (535-14) від 19.03.99.
20. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992. Конвенцію ратифіковано Законом № 257/94-ВР від 29.11.94.
21. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972. Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради № 6673-XI (6673-11) від 04.10.88.
22. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979. Ратифіковано Законом України № 436/96-ВР від 29.10.96.
23. Положення про прикордонний режим затверджені Постановою Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим» 27 липня 1998 р. № 1147.
24. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6.08.2014 № 385.
25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Зелену книгу України» від 29.08.2009 № 1286.
26. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003. Рамкову конвенцію ратифіковано Законом України № 1672-IV від 07.04.2004.
27. Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Клестов М.Л., Прядко О.І., Арап Р.Я., Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації. — К.:Фітосоціоцентр, 2001. — 60 с.
28. Борейко В. Є., Подобайло А.В., Руденко В. Х. Захист місцевих природно-історичних святинь. К., 2003. — 135 с.
29. Василюк О., Балашов І., Кривохижа М., Коломицев Г. Ландшафтний склад природно-заповідного фонду Луганської області // Заповідна справа в Україні, вип 1–2, 2012, с. 105–110.
30. Василюк О., Костюшин В., Норенко К., Плига А., Прекрасна Є., Коломицев Г., Фатікова М. Природно-заповідний фонд Київської області. — К.: НЕЦУ, 2012. — 338 с.
31. Василюк А., Парникоза И., Мовчан Я., Бурковский А. Степные военные полигоны Украины могут уйти с молотка // Степной Бюллетень — № 30–2010 г.
32. Василюк О.В. Стан виконання державних рішень щодо проєктованих територій ПЗФ загальнодержавного значення \ \ Виконання стратегії національної екологічної політики у сфері природно-заповідної спра-

- ви: оцінка громадськості: збірка матеріалів до Комітетських слухань у Верховній Раді України «Природно-заповідний фонд України: проблеми та шляхи вирішення». К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2013, — 112 с.
33. Екомережа Степової зони України: принципи створення, структура, елементи / Ред. д-р біол. наук, проф. Д.В. Дубина, д-р біол. наук, проф. Я.І. Мовчан. — К.:LAT & K, 2013. — 409 с.
 34. Зелена книга України / Дідух Я.П. (ред..). К.: Альтерпрес, 2009. — 448 с. + 48 кольор. с.
 35. Іваненко Є.І. Методичні підходи до визначення меж перспективних заповідних об'єктів (на прикладі ділянок степової зони) // Український географічний журнал, 2014, № 4.
 36. Краснов В.П., Орлов О.О., Ведмідь М.М. Атлас рослин-індикаторів і типів лісорослинних умов Українського Полісся / Під ред. д.с.-г. н. проф В.П.Краснова. — Монографія. — Новоград-Волинський:“НОВОГрад”, 2009. — 448 с.
 37. Ліси України, К.: Державне агентство лісових ресурсів, 2013. 22 с.
 38. Методические рекомендации по выявлению, изучению и обоснованию заповедания ценных природных комплексов и объектов. Ялта: ВАСН, Институт зоологии им. И.И.Шмальгаузена, 1982, 42 с.
 39. Методичні рекомендації по формуванню мережі природно-заповідних територій в областях УРСР. К.: Держ. коміт. УРСР по охор.прир., 1990, 13 с.
 40. Правове регулювання заповідної справи в Україні (спеціальне зібрання законодавчих документів) \упорядники — В Чернявський, Ю. Масікевич, Я. Мовчан, П. Цицима., М. Білоконь — Чернівці: Книги-XXI, 2013. — 800 с.
 41. Червона книга України. Рослинний світ/ за ред. Я.П. Дідуха — К.: Глобал-консалтинг, 2009. — 912 с.
 42. Червона книга України. Тваринний світ/ за ред. І.А.Акімова — К.: Глобал-консалтинг, 2009. — 600 с.

**Показники існуючої та проєктованої заповідності
відповідно до Державної програми регіонального
розвитку України на період до 2020 року**

*Площа земель природно-заповідного фонду**

(тис. гектарів)

Назва регіону	Станом на 1 січня 2013 р.	Станом на 1 січня 2017 р.	Станом на 1 січня 2021 р.
Україна	3655,5	6733	9095,1
Автономна Республіка Крим	216,3	365,1	599,9
Область:			
Вінницька	54,4	145,7	211,9
Волинська	219,7	343,5	468,4
Дніпропетровська	74,32	175,58	239,42
Донецька	91,8	163,3	236
Житомирська	136,6	459,3	626,4
Закарпатська	177,5	299,7	357,1
Запорізька	122,2	239,2	326,2
Івано-Франківська	218,8	369,1	403,9
Київська	112,1	241,3	329
Кіровоградська	98,5	124,4	174,6
Луганська	88	146,8	200,1
Львівська	146,8	312,2	425,7
Миколаївська	74,5	135,2	218,8
Одеська	150,8	252,9	344,8
Полтавська	142,4	284,6	388,1
Рівненська	177,5	297,8	406
Сумська	176,2	357,5	429
Тернопільська	122,6	197,7	262,7
Харківська	73,8	207,4	282,8
Херсонська	224,2	372,6	508
Хмельницька	306,5	431,2	587,9
Черкаська	63,1	138,1	188,2
Чернівецька	103,6	178,1	218,6
Чернігівська	244,7	452,7	617,3
м. Київ	12,5	15,9	17,6
м. Севастополь	26,2	26,4	26,8
Чорне море**	402,5	402,5	752,5

*Питома вага площі природно-заповідного фонду до площі адміністративно-територіальної одиниці**

(відсотків)

Назва регіону	Станом на 1 січня 2013 р.	Станом на 1 січня 2017 р.	Станом на 1 січня 2021 р.
Україна	6,1	11	15
Автономна Республіка Крим	8,3	14	23
Область:			
Вінницька	2,1	5,5	8
Волинська	10,9	17,1	23,3
Дніпропетровська	2,3	5,5	7,5
Донецька	3,5	6,2	8,9
Житомирська	4,6	15,4	21
Закарпатська	13,9	23,5	28
Запорізька	4,5	8,8	12
Івано-Франківська	15,7	26,5	29
Київська	4	8,6	11,7
Кіровоградська	4	5,1	7,1
Луганська	3,3	5,5	7,5
Львівська	6,7	14,3	19,5
Миколаївська	3	5,5	8,9
Одеська	4,5	7,6	10,4
Полтавська	4,9	9,9	13,5
Рівненська	8,8	14,9	20,3
Сумська	7,4	15	18
Тернопільська	8,9	14,3	19
Харківська	2,3	6,6	9
Херсонська	7,9	13,1	17,9
Хмельницька	14,9	20,9	28,5
Черкаська	3	6,6	9
Чернівецька	12,8	22	27
Чернігівська	7,7	14,2	19,4
м. Київ	14,9	19	21
м. Севастополь	30,3	30,6	31

*Прогнозні дані розраховано за умови повернення тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, повного відновлення дії на зазначеній території Конституції і законів України.

**У межах акваторії Чорного моря оголошено ботанічний заказник "Філофорне поле Зернова".

**Порядок оголошення заказників, пам'яток природи
та заповідних урочищ (затверджений Наказом
Державної служби заповідної справи
№ 30 від 25 грудня 2003 року)**

Порядок оголошення заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи (територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що оголошуються без вилучення земельних ділянок) розроблено на основі вимог Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закону України «Про Червону книгу України», Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», Земельного Кодексу України.

Положення встановлює вимоги до змісту матеріалів проектів створення та визначає порядок оголошення заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи.

Положення розроблено для використання у роботі органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища та Комітету природних ресурсів, допомоги громадським екологічним організаціям, науковим установам, приватним особам.

Порядок оголошення вищезазначених територій та об'єктів природно-заповідного фонду (надалі території та об'єкти ПЗФ) передбачає виконання наступних дій.

Підготовка і подання клопотання про оголошення територій та об'єктів ПЗФ.

Підготовка та подання клопотання може здійснюватися органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища України, науковими установами, природоохоронними громадськими об'єднаннями, або іншими зацікавленими підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Частина 1

1.2. Клопотання подаються до державних органів, уповноважених проводити їх попередній розгляд Для територій та об'єктів загальнодержавного значення — до урядового органу державного

управління — Державної служби заповідної справи, яка організовує, здійснює і координує роботу щодо створення нових та розширення територій існуючих об'єктів ПЗФ.

Для об'єктів місцевого значення — до органів центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі, Республіканського комітету автономної Республіки Крим по екології та природних ресурсах.

1.3. Клопотання має містити обґрунтування необхідності оголошення території чи об'єкту ПЗФ певного типу та категорії, коротку характеристику природоохоронної, наукової, естетичної та іншої цінності природних комплексів та об'єктів, що пропонуються для заповідання, картографічний матеріал, та включати наступну інформацію:

1.3.1. Назву території чи об'єкта ПЗФ. Доцільно присвоювати назву по назві навколишньої місцевості, або під якою об'єкт або територія відома серед місцевих жителів, що міститься в матеріалах лісовпорядкування чи землевпорядкування.

1.3.2. Місцезнаходження об'єкту (область, район, найближчий населений пункт, лісництво, квартал лісу).

1.3.3. Площу території чи об'єкту (га).

1.3.4. Характеристику використання території, землеволодіння, землекористування (із зазначенням конкретного землевласника, землекористувача). Якщо землевласників та землекористувачів декілька, необхідно вказати, яка площа припадає на кожного землевласника та землекористувача.

1.3.5. Загальна фізико-географічна характеристика території чи об'єкту:

- геологічні особливості;
- геоморфологічні особливості;
- гідрогеологічні особливості;
- характеристика кліматичних умов;
- поверхневі води та їх особливості;
- розміщення в системі фізико-географічного районування України;
- ландшафти.

1.3.6. Загальна характеристика флори та наявність рідкісних видів, у тому числі, занесених до Червоної книги України.

1.3.7. Загальна характеристика фауни та її особливості, рідкісні види фауни, у тому числі, занесені до Червоної книги України.

1.3.8. Історико-культурне значення території або об'єкту.

- 1.3.9. Естетична оцінка території. Для територій та об'єктів ПЗФ, що мають естетичну цінність естетичну оцінку території пропонується виконувати згідно «Методичних рекомендацій щодо проведення естетичної оцінки території з метою заповідання», рекомендованих Науково-технічною радою Державної служби заповідної справи Мінекоресурсів України (протокол № 5 від 24.12.2002).
- 1.3.10. Якщо на території майбутнього заповідання є запаси лікарських та інших корисних рослин, ягідної, грибною сировини, мисливських тварин) це вказується у висновку про можливість використання цих ресурсів.
- 1.3.11. Якщо об'єкт згадується або характеризується в науковій літературі, наводяться дані про ці наукові джерела.
- 1.3.12. Наукове, природоохоронне значення даного об'єкту.
- 1.3.13. Пропозиції щодо категорії та типу території чи об'єкту ПЗФ та основні рекомендації щодо режиму.
- 1.3.14. Загальна картосхема розташування об'єкту.

Крім цих даних, додатково можуть бути наведені інші документи і матеріали, які б підтверджували та доповнювали обґрунтування необхідності створення об'єкту ПЗФ.

Частина 2

*Попередній розгляд клопотання Міністерством
охорони навколишнього природного середовища України
чи його місцевим органом*

- 2.1. Клопотання про необхідність створення чи оголошення територій чи об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення попередньо розглядається у місячний строк Державною службою заповідної справи. Клопотання про необхідність створення чи оголошення об'єктів ПЗФ місцевого значення попередньо розглядається у місячний термін органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі, Республіканським комітетом автономної Республіки Крим по екології та природних ресурсах.

Частина 3

Погодження клопотання з власниками та користувачами природних ресурсів у межах територій, рекомендованих для заповідання

- 3.1. У разі схвалення клопотання, органи центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища на місцях, Республіканський комітет автономної Республіки Крим по екології та природних ресурсах проводять їх погодження з власниками та користувачами природних ресурсів у межах територій, рекомендованих для заповідання, органами місцевого самоврядування всіх рівнів, органами виконавчої влади, відділами земельних ресурсів, органами зацікавлених міністерств та комітетів на місцях.

Частина 4

Розробка проектів оголошення територій та об'єктів ПЗФ.

- 4.1. На підставі результатів погодження клопотань центральний орган виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища та його органи на місцях, Республіканський комітет автономної Республіки Крим по екології та природних ресурсах забезпечують розробку проектів створення об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення.

Розробка проектів створення об'єктів ПЗФ місцевого значення забезпечується органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі, Республіканським комітетом автономної Республіки Крим по екології та природних ресурсах.

- 4.2. Проект створення об'єкту ПЗФ повинен містити такі матеріали:

4.2.1. Клопотання про оголошення об'єкту ПЗФ.

4.2.2. Матеріали погодження клопотання з власниками та користувачами природних ресурсів, органами місцевого самоврядування всіх рівнів, органами виконавчої влади, відділами земельних ресурсів, органами зацікавлених міністерств та комітетів на місцях.

4.2.3. Картографічний матеріал:

На картографічному матеріалі повинні бути чітко вказані межі, площі, назви землекористувачів та землевласників; додана зведена таблиця експлікації земель (у розрізі кожного землекористувача та землевласника).

4.2.4. Наукове обґрунтування оголошення території чи об'єкту ПЗФ.

В залежності від типу території чи об'єкта ПЗФ, у науковому обґрунтуванні можуть бути упущені або, по можливості, більш детально характеризуватися ті чи інші аспекти. Обов'язково даються рекомендації щодо обмеження та режиму природокористування.

Частина 5

*Передача матеріалів до державних органів, уповноважених приймати рішення про оголошення територій та об'єктів ПЗФ.
Прийняття рішення про оголошення територій та об'єктів ПЗФ.*

- 5.1. Після розробки проекту створення про оголошення територій чи об'єктів ПЗФ передаються органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища в областях, містах Києві та Севастополі. Республіканським комітетом автономної Республіки Крим по екології та природних ресурсах до обласного органу місцевого самоврядування. Верховної Ради Автономної Республіки Крим для:
 - прийняття рішення на пленарному засіданні про оголошення територій чи об'єктів ПЗФ місцевого значення;
 - внесення пропозицій до відповідних державних органів про оголошення територій чи об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення.
- 5.2. Рішення про оголошення територій чи об'єктів ПЗФ місцевого значення приймаються на пленарному засіданні обласної ради.
- 5.3. Матеріали проектів оголошення територій чи об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення передаються до центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища. Який готує відповідний Проект Указу Президента, та погоджує його з зацікавленими міністерствами та комітетами.
- 5.4. Центральний орган виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища передає погоджений Проект Указу Президента України про оголошення територій та об'єктів загальнодержавного значення з проектами оголошення територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення до Кабінету Міністрів України.
- 5.5. Після розгляду на Урядовому Комітеті КМУ Проект Указу Президента України з проектами оголошення територій та об'єктів ПЗФ передається до Адміністрації Президента України.

- 5.6. Рішення про оголошення територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення приймається Президентом України.

Частина 6

Розробка і затвердження Положення про території та об'єкти ПЗФ та оформлення охоронних зобов'язань.

- 6.1. У разі прийняття рішення про оголошення територій та об'єктів ПЗФ органи центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища зобов'язані в двомісячний термін розробити і погодити з землевласниками та землекористувачами проект Положення про заказники.
- 6.2. Проект Положення про заказники загальнодержавного значення (в двомісячний термін після прийняття рішення про оголошення) надсилається для затвердження до центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Положення про заказники місцевого значення затверджуються органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного на місцях.

- 6.3. В місячний термін після затвердження Положення про заказники загальнодержавного значення органи центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища на місцях оформляють охоронне зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.
- 6.4. Завдання, особливості природоохоронного режиму, забезпечення режиму охорони та збереження пам'яток природи та заповідних урочищ визначається на основі Закону України «Про природно-заповідний фонд України» безпосередньо в їхніх охоронних зобов'язаннях.

Частина 7

Права та участь громадян та об'єднань громадян в питаннях створення, управління, охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

- 7.1. Громадяни України з питань охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають право на:
- участь в обговоренні проектів законодавчих актів з питань розвитку заповідної справи, формування природно-заповідного фонду;

- участь у розробці та реалізації заходів щодо їх охорони та ефективного використання, запобігання негативного впливу на них господарської діяльності;
- внесення пропозицій про включення до складу природно-заповідного фонду найбільш цінних природних територій та об'єктів;
- ознайомлення з територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, здійснення інших видів користувань з додержанням встановлених вимог щодо заповідного режиму;
- участь у здійсненні громадського контролю за охороною заповідних територій та об'єктів, внесення пропозицій про притягнення до відповідальності винних у порушенні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

7.2. Об'єднання громадян, статутами яких передбачена діяльність у галузі охорони навколишнього природного середовища, мають право на участь в управлінні територіями та об'єктами природно — заповідного фонду шляхом:

- внесення пропозицій щодо організації нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, забезпечення їх охорони, ефективного використання і відтворення природних комплексів та об'єктів;
- сприяння державним органам в їх діяльності у цій сфері;
- участі у встановленому порядку у проведенні екологічної експертизи об'єктів, що негативно впливають чи можуть негативно вплинути на стан територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- участі у контролі за додержанням режиму таких територій та об'єктів;
- здійснення відповідно до законодавства України інших заходів, передбачених їх статутами.

Частина 8

Порушення строків і порядку розгляду клопотань про створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду тягне за собою відповідальність згідно діючого законодавства України (ст. 64 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

**Території, зарезервовані для актами Президента України
та Верховної Ради України, які потребують
створення станом на 1.01.2015 року**

Для зручності вказуємо фігурування кожного з ПЗФ у законодавчих актах та інших документах позначками: Указ Президента України N 79/94 від 10.03.1994 — «i», Постанова Верховної Ради України № 177/94-ВР від 22.09.1994 р. — «ii», Закон України від 21.09.2000 «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000–2015 роки» — «iii», Окреме доручення Мінприроди № 111-од від 4.04.2008 — «iv», рішення Комітету № 14/2 від 21.05.2008 — «v», Указ Президента № 774/2008 від 27.08.2008 р. — «vi», Указ Президента України № 1129/2008 від 1.12.2008 р. — «vii». Використані скорочення: НПП — національний природний парк, ПЗ — природний заповідник, БЗ — біосферний заповідник.

Створення: НПП «Розточанська місцевість» (i, Львівська обл.), НПП «Севастопольський» (ii, м.Севастополь), НПП «Сіверсько-Донецький» (ii, iii, iv, vii, Луганська обл.), «Черкаський Бір» (ii, v, Черкаська обл.), «Сиваський» (iii, v, АР Крим), «Свидовецький» (iii), «Нижньосульський» (iii), «Центрально-Подільський» (iii, v), «Самарський бір» (i, iii, v, Дніпропетровська обл.), «Передкарпатський» (iii), «Диканьківський» (iii, Полтавська обл.), «Трахтемирівський» (iii, Київська та Черкаська обл.), «Нижньодніпровський» (ii, vii, Херсонська обл.), «Кримський» (iii, АР Крим), «Савранський ліс» (iii, Одеська обл.), «Чатир-Даг» (iii, АР Крим), «Саки» (iii, АР Крим), «Великий бір» («Шосткинський») (iv, vi, Сумська обл.), «Кременчуцькі плавні» (iv, vi, Полтавська та Кіровоградська обл.), «Мис Айя» та «Байдарський» (v, vii, м.Севастополь), «Міжрічинський» («Дніпровсько-Деснянське Міжріччя») (v, vii, Чернігівська обл.), «Подесіння» (v, vii, Київська та Чернігівська обл.), «Сульський» (v), «Верхньосульський» (vi, Сумська обл.), «Середньосеймський» (vi, Сумська обл.), «Західне Побужжя» (vii, Волинська обл.), «Орільський» (vii, Дніпропетровська обл.), «Дніпровсько-Тетерівський» (vii, Київська обл.), «Буковина» (vii, Чернівецька обл.), «Український лісостеповий» (iii), «Донецький кряж» (iii, Донецька обл.), заказників «Конча-Озерна» (vii, Київська обл.), «Базавлуцький прибережно-річковий комплекс» (i, Дніпропетровська обл.), «Вишневецький комплекс» (i), «Мар'їний ліс» (i), «Кочерізький байрачно балковий комплекс» (i), «Межиріччя» (i), «Петропавлівські лі-

мани» (і, Дніпропетровська обл.), «Придніпровська байрачно-балкова система» (і Дніпропетровська обл.), «Приорільський комплекс» (і Дніпропетровська обл.), «Річка Боковенька» (і Дніпропетровська обл.), «Річка Верхня Терса з прилеглими заплавами» (і Дніпропетровська обл.), «Потік "Оса"» (і), «Річка Біла Тиса» (і, Закарпатська обл.), «Золочівський масив» (і), «Словітські ліси» (і), «Роздільські діброви» (і, Львівська обл.), «Урочище "Павлівське"» (і, Одеська обл.), «Заплава річки Псьол» (і, Полтавська обл.), «Прудищанський ліс» (і, Донецька обл.), «Крехаївські луки» (і, Чернігівська обл.).

Розширення: Український степовий ПЗ («Хомутовський степ» (і), «Кам'яні могили» (і), Донецька обл.), ПЗ «Мис Мартьян» (іі, АР Крим), «Розточчя» (іі, Львівська обл.), «Поліський» (ііі, вії, Житомирська обл.), «Черемський» (вії, Волинська обл.), «Єланецький степ» (вії, Миколаївська обл.), «Дніпровсько-Орільський» (ііі, Дніпропетровська обл.), НПП «Азово-Сиваський» (іі, Херсонська обл.), «Шацький» (іі, вії, Волинська обл.), «Подільські Товтри» (ііі, Хмельницька обл.), «Ужанський» (ііі, Закарпатська обл.), «Прип'ять-Стохід» (вії, Рівненська обл.), «Яворівський» (вії, Львівська обл.), «Ічнянський» (вії, Чернігівська обл.), БЗ «Асканія-Нова» (вії, Херсонська обл.), Дунайський БЗ (Жебріянівське пасмо, Стенцівські плавні, Китай, Катлабух, Кугурлуй, Кагул, Ялпуг (іі) та дендропарку «Олександрія» (іі, Одеська обл.).

Території, зарезервовані для заповідання рішеннями органів місцевого самоврядування, які потребують створення станом на 1.01.2015 року.

м. Київ

(Рішення Київської міської ради від 17.02.1994 року № 14 «Про створення, резервування та збереження територій і об'єктів природно-заповідного фонду в м. Києві» (із змінами і доповненнями, внесеними рішенням Київської міської ради від 9 січня 2006 року N 628/3089)

Парк ім. Кіото, Печерський парк (колишній ім. Вучетича), Озеро Вирлиця, Озеро Синє, Труханів острів, Острів Долобецький, «Нивка» лісопаркова зона, р. Нивка з каскадом ставків, Урочище «Горбачиха», Урочище «Чорторій».

Київська область

(Рішення Київської обласної ради від 10.03.1994 року «Про оголошення нововиявлених та резервування цінних для заповідання територій, об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення»)

Заказники: «Василівський» (50 га), «Ковічина» (300 га), «Кодрянський» (74 га), «Гланишівські кар'єри» (42 га), «Фастівецький» (59,7 га), заповідне урочище «Нечаївщина» (22 га) та пам'ятки природи «Гніздо орлана-білохвоста» (4 га), «Левурда» (1,5 га), «Кошівські джерела» (5 га), «Козацький дуб» (0,02 га), «Віковий дуб» (0,02 га), «Віковий дуб звичайний» (0,02 га), «Віковий дуб звичайний» (0,02 га).

Харківська область

(Рішення Харківської обласної ради від 20.11.97 р., Програмою формування національної екологічної мережі у Харківській області на 2002–2015 (затверджена рішенням Харківської обласної ради від 21.05.2002 року).

Заказники «Бородоярський», «Гаражівський», «Гаврилівський», «Червонооскільський», «Полково-Микитівський», «Гнилиця», «Розбита Гора», «Вовківський», «Манцівський», «Сіроярський», «Хатнівський», «Холодноярський», «Новомлинський», «Кривеньківський», «Коноплянка», «Оскільський», Новопекельний», «Залінійний», «Шелудьківський», «Горіла Долина», «Зідьківський», «Пролетарський», «Миргородський», «Феськівський», «Донецький», Володимирівський», «Осадківський»,

«Калинівський», «Федорівський», «Дубові Гряди», «Безлюдівський», «Мереханський», «Багаточернечинський», «Василенківський», «Сподобівський», «Аркадівський», «Лебедині озера», «Норцівський», «Бригадирівський», «Новопавлівський», «Волохівський», «Ізбицький», «Петрівський», «Хотімлянський», «Дворічний Кут», «Руськолозівський», «Довгий», «Вільховий», «Скалонівський», «Зацепилівський», «Рунівщинський», «Сухий Лиман», «Снігівський», «Яремівський», «Студенецький», «Шляховий», «Петрівський», «Пристін», «Сеньківський», «Миролюбівський», «Староводолазький», «Булацелівський», «Красивий», «Олексіївський», «Андріївський», «Тернівський», «Борщівський», «Лебедине», «Пісковий», «Бригадирівський», «Гетьманівський», «Великобурлуцька заплава», «Безмятежний» та КПП «Городнянська». Також передбачено розширення низки існуючих ПЗФ: орнітологічний заказник місцевого значення «Куплеватське» (83,0), ботанічний заказник місцевого значення «Озерний» (46,0), ботанічний заказник місцевого значення «Червоний» (97,9), ботанічний заказник місцевого значення «Цикалове» (54,6), ботанічний заказник місцевого значення «Гришкове» (19,1).

Одеська область

(Рішення Одеської обласної ради від 01.10.1993 року № 496-XXI «Про заходи зі збереження і розвитку природно-заповідного фонду області», Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005–2015 роки (затверджена рішенням Одеської обласної ради № 705-ІУ від 18.11.2005 року).

НПП «Савранський ліс». (інші, відомі з рішень об'єкти не вказуємо, оскільки вони є лише умовними топонімами і не мають конкретних вказівок щодо їх площі та меж);

Івано-Франківська область

(Обласна програма охорони навколишнього природного середовища до 2015 року, затверджена рішенням обласної ради від 10.06.2011 року № 161-б/2011)

Заказники «Микучин», «Черніївський» і «Новицька Дубина».

Кіровоградська область

(Рішення Кіровоградської обласної ради № 141 від 24.01.2003 року «Про обласну програму формування національної екологічної мережі на території Кіровоградської області на 2003–2015 роки»).

РЛП «Долинсько-Покровський».

Луганська область

(Рішення № 32/19 від 03.12.2009 року «Про затвердження Регіональної цільової програми розвитку екологічної мережі Луганської області на 2010–2020 роки»)

Розширення філіалів Луганського заповідника «Провальський степ» та «Стрільцівський степ» .

Донецька область

(Рішення Донецької обласної ради від 19.05.1994 року)

Заказники «Урочище Кондратьєвське», «Бузівка», «Лиса гора», «Урочище «Казений Торець», «Соболівський ліс», «Новокатеринівка», «Урочище Карачун», розширення відділення УСПЗ «Кам'яні могили», розширення відділення УСПЗ «Хомутовський степ»

Волинська область

(Рішення Волинської обласної ради від 17.03.1994 року № 17\19 «Про збереження і розвиток природно-заповідного фонду в області», рішення обласної ради від 28.12.2010 року № 2/42 затверджена Регіональна екологічна програма «Екологія 2011–2015 та прогноз до 2020 року»)

НПП «Західне Побужжя» (25000 га), РЛП «Берестечківський Боремель» (17000 га) та 12 менших за рангом об'єктів ПЗФ: «Дубовий ліс» (444 га), «Хмарна долина» (352 га), «Твердині» (19 га), «Дорогиничі» (19 га), «Урвище Купище» (100 га), «Прудка очеретянка» (100 га), «Заплава Липи» (300 га), «Галичина» (250 га), «Урвище Блінський Луг» (1500 га), «Зелений гай» (15 га), «Заплава Стиру» (9000 га), ботанічний сад «Волинь» СЕНУ ім. Л. Українки (10 га), а також ВБУ в заплаві р. Луга у Володимир-Волинському районі біля сіл Чесний Хрест, Селець та Маркостав; ПЗС р. Західний Буг у Володимир-Волинському районі; озера Конацелебне та Підкова; Лісостеповий масив; поселення сірих чапель біля озера Сірче; дубово-сосновий ліс у Луцькому віському лісництві Ківерцівського району; насадження ялини з домішкою сосни веймутової та модрини; ґрунтозахисні лісові насадження у Локчинському районі; урочище Хмарна долина у Губинському лісництві; водозахисна зона р. Свиначки у Локачинському районі; заказник у Соф'янівському лісництві Маневицького держлісгоспу; поселення глухарів у кв. 18 Карасинського лісництва; соснові насадження у Маневицькому лісгоспі; низькобонітетні вільхово-березові насадження у Маневицькому лісгоспі; озера Луки і Мішане у Старовижівському районі; урочище з озером Брунець у Стар-

виживському районі та лісовий масив з озером Грибно у Старовиживському районі.

Чернівецька область

(Рішення Чернівецької обласної ради № 179-12/03 від 17.12.2003 року «Про розширення і вдосконалення природно-заповідного фонду Чернівецької області та резервування цінних природних територій для наступного заповідання»)

Усть-Путильське лісництво — кв. 13–15, 17–18, 21–31, 37, 42–44, 46–51; Путильське лісництво — кв. 6, 8–25, 27–28, 31–32, 34–36; Сергіївське лісництво — кв. 1–5, 7–11, 14–16, 19, 21, 23–29, 31–32; Плосківське лісництво — кв. 1–2, 5–30; Селятинське лісництво — кв. 1–3, 5–7, 9, 11–17, 19, 22, 24–30, 33–38, 44–47, 53–54; Шепітське лісництво — кв. 1–36; Черемоське лісництво — кв. 1–6, 8–49; Яблуницьке лісництво — кв. 1–2, 4–5, 7–9, 11–17, 19–38.

Сумська область

(Рішення Сумської обласної ради від 13.10.1994 року «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій», та від 30.03.1995 року «Про внесення змін до рішення обласної ради від 13.10.1994 «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій» частина територій області зарезервована під заповідання». Також рішенням Сумської обласної ради від 25.07.2008 року затверджено Комплексну програму охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 року, яка включає План створення та розширення території об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення в Сумській області на період до 2015 року).

Об'єкти загальнодержавного значення: БЗ «Подесення» (30000 га), БЗ «Ворскла» (35000 га), НПП «Верхньосулський» (30000 га), ПЗ «Баний яр» (4000 га), ППСМ «Трудове братство Н.Н. Неплюєва» (45 га), БПП «Олине болото» (11 га), НПП «Шосткинський» (11000 га) та місцевого значення: пам'ятки природи «Білопільські відслонення», «Зартий», «Лухтівська», «Липова алея Харитоненків», «Валун у с. Хоружівка», «Криниця графа Головкина», «Криниця біля с. Коритище», «Корінська дача», «Калнишевий гай», «Чеберяків валун», «Дуби Вікашевича», «Скіфські кургани», «Дуби на озері Чеха», «Лучанський розріз», «Пигарівська», «Рудня», «Страусове перо», «Грабовий гай», «Свеський гай», «Дібрівська», заповід-

ні урочища «Осокове», «Валентинове», заказники «Прохідна долина річок Ромен і Терен», «Могильчин», «Гусаків гай», «Болотівський», «Юрське болото», «Родіонівський», «Вікторівський», «Звенигородок», «Клевенський», «Сарнавщина», «Мельнянський-1», «Мельнянський-2», «Вовчик», «Козацький», «Хижківський», «В'язівський», «Гружчанський», «Шпитове», «Одрина», «Окіп», «Довжик», «Думівський», «Реутинський», «Подолівський», «Артюхівський», «Єдновщина», «Отрохове», «Голоківщина», «Гаї», «Піротчинські болота», «Любитівський», «Червоноранківський», «Мутинський-2», «Куданівське болото», «Курганський», «Верхньохорольський», «Гульбище», «Чаплина», «В'юнний», «Синє озеро», «Три дуби», «Крейдяна гора», «Мирщина», «Дубова корна», «Чемеричне», «Журавлеве», «Уралівський», «Журавський», «Слобожанський», «Мирщина», «Івотський», «Глазівський», «Гутко-Ожинка», РЛП «Псел» та розширення заказників «Засульський», «Тернівський», «Урочище Боромля», «Миропільський», «Олександрійський», «Бобрицький», «Кочубеївський», «Семиверстне», «Русанівський», «Верхньосульський», «Глибнянський»; заказники «Могрицький», «Садівський» та «Банний яр» (розширення).

Дніпропетровська область

(Рішення від 19.03.2002 року № 525-22/XXII «Про природно-заповідний фонд області», від 22.03.2006 року № 768-33/IV «Про затвердження програми формування та розвитку національної екомережі Дніпропетровської області на 2006–2015 роки» (із змінами від 15.03.2013 № 416-18/VI)

НПП «Орільський», «Самарський бір», ПЗ «Балка Кобильня», «Верхньодніпровський», «Дібрівський», «Дніпрові пороги», «Кільченський», «Петриківський», Розширення ПЗ «Дніпровсько-Орільський», «Сурський», РЛП «Петриківський», заказники «Антонівський-2», «Апостолівський», «Бала Тоздори», «Балка Демурина», «Балка Зелена», «Балка Зміїна», «Балка Кобильня» (розширення), «Балка Ковалева», «Балка Левшинська», «Балка Мотина», «Балка Перевіск», «балка Погідня», «Балка Приворотна», «Балка Пугачова», «Балка Роздори», «Балка Солона», «Балка Суха», «Балка Сухенька», «Балка Тернова», «Балка Тунельна», «балка шамишина», «Балка Широка», «Балка Шмиглова», «Богуславський», «Бородаївські байраки», «Василівсько-Уздівський», «Васильківська Цілина», «Вербовий», «Верхів'я балки Корсиківської», «Верхів'я річки Кам'янки Вовчанської», «Верхів'я річки Комишувата Сура», «Верхів'я балки Сухої», «Верхів'я річки Вербова», «Верхньосакганський», «Витоки р. Ковалиха», «Витоки річки

Кам'янка», «Витоки річки Кам'янки Вовчанської», «Витоки річки Саксагань», «Вищетарасівський», «Волошанський» (розширення), «Горнянські озера», «Грузький», «Грушуватський ліс», «Губинський», «Дібрівський» (розширення), «Діївські плавні», «Дмухайлівсько-Кушівський», «Дніпрові пороги», «Долина річки Жовта», «Домоткань-Самотканський», «Дубова балка», «Запорізька балка», «Зелений клин», «Іванівський», «Інгулецький» (розширення), «Ірис», «Кам'янсько-Базавлуцький», «Капулівський», «Карачунівський», «Катеринівський», «Кільцевий», «Кільченський» (розширення), «Княжі байраки», «Комісарівський ліс», «Краснопільський», «Крутоярівський», «Кушнарівський», «Лихівський», «Любимівські балки», «Макортівський», «Малоолександрівський», «Мар'є-Дмитрівський», «Марьянівський», «Марьянський», «Миколаївсько-Троїцькі байраки», «Михайлівський», «Мищурінорізький», «Надсамарсько-балковий», «Назаренківські болота», «Нижньобазавлуцький», «Нижньокам'янський», «Нижньо-Сурський», «Нижньо-Терський», «Новокиївський», «Новопокровський», «Новоселівський», «Новохортицькі Дубки», «Олександропільський», «Осокорівсько-Костромський», «Парк «Веселі терни», «Партизансько-Обухівський ліс», «Першотравенський», «Петропавлівський» (розширення), «Пилипівський», «Підпільний», «Покровсько-Чортотлицький», «Полтаво-Боголюбівський», «Прикар'єрний», «Пристін», «Прядівський», «Річа Жовтенька», «Річка Базавлучок», «Річка Бокова», «Річка Боковенька», «Річка Велика Кам'янка», «Річка Грушівка», «Річка Жовтенька», «Річка Любимівка», «Річка Мала Кам'янка», «Річка Осокорівка», «Річка Солона», «Річка Сухий Чортотлик», «Річка Татарка», «Річка Тритузна», «Рошишки», «Саксаганський», «Свистунівський», «Середньобазавлуцький», «Середньокам'янський», «Середньо-Терський», «Сидоренківський», «Синельниківський» (розширення), «Старовишневецькі байраки», «Степовий каньйон», «Сурський», «Суха Сура», «Суханівський», «Сухачівський нагірний», «Томаківський», «Топилівський», «Урочище Вершина», «Урочище Войцехове», «Урочище Грабове», «Урочище Жовтневе», «Урочище Зайцеве», «Урочище Ревун», «Урочище Ровеньки», «Урочище Сад», «Урочище Червона Гірка», «Чаплинські кучугури», «Чаплинсько-Васильківський», «Червоний луг», «Червоно-Деріївський», «Чигиринівський», «Чистопільський», «Чугуєво-Мар'ївський», «Широківсько-Інгулецький», «Юрівський», «Яківлівський», «Ясно-Долинський».

Автономна Республіка Крим

(Постанова Президії Верховної Ради Криму «Про розвиток перспективної мережі територій та об'єктів ПЗФ Криму» від 12.04.94 року № 538-1, «Про резервування цінних природних територій для наступного заповідання» від 5.02.1998 року № 1438-1, «Про розширення і впорядкування мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення в Автономній Республіці Крим» від 22.10.2003 року № 709-3/03, Програма формування регіональної екологічної мережі в Автономній Республіці Крим на період до 2015 року», затверджена постановою ВР АРК від 17.09.2008 року № 968-5/08).

Заказники «Арабаська стрілка», «Індольська передгірно-степова долина», «Гай фісташки туполистої в районі с. Сонячногорське», «Гора Бор-Кая», «Озера Ачі і Камишинський Лук з прилеглими степовими ділянками», «Озеро Бараколь», «Південний схил г. Перчем», «Урочище Аунлар», «Дубки біля с. Краснозір'я», «Беки-Елінські дубки», «Зуйські дубки», «Дубки біля с. Русаковка», «Парпачський гребінь», «Озеро Узунлар», «Ак-Монайські каменоломні», «Аджимушкайські каменоломні», пам'ятки природи «Верхов'я ріки Сатери», «Острів Тузла», «Ай-Тодорський інтрузивний масив з ділянкою південнобережного лісу», заповідні урочища «Карабахська балка», «Гірськосхилова балка біля с. Генеральське», національний природний парк «Сиваський», «Чатир-Даг», природний заповідник «Лебедині острови» Міжнародний (білатеральний) Керченсько-Таманський природний заповідник «Киммеріда», регіональні ландшафтні парки «Улу-Узень Східний», «Кубалач».

Рівненська область

(Рішення Рівненської обласної ради від 25.09.2009 року № 1330 “Про регіональну програму розвитку природно-заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі Рівненської області на 2010–2020 роки”).

Національні природні парки «Надслучанський», «Нобельський», «Хрінники», пам'ятки природи «Відслонення лептитів», «Виходи осницьких гранітів в урочищі «Коплище», «Виходи вирівських діоритів та діоритів і гранодіоритів Осницького комплексу, габро-діабазів Томашгородської дайки», «Відслонення діоритів і гранодіоритів Осницького комплексу вздовж р. Льва біля смт Томашгород», «Рокитнівські виходи габроїдів», «Сторожівські виходи гнейсів та мігматитів», «Відслонення габро урочища „Броніславка”», «Хотинські печери», «Володимирець-

ка льодовикова морена», «Виходи бетонітових глин біля с. Костянець», «Типовий геологічний розріз Мізоцького кряжу», «Дерманські яри в околицях с. Дермань Перша», «Гора Висока», заказники «Третя надзаплавна тераса р. Стир», «Два дуби в заплаві р.Случ», «Козацька гора біля с.Балашівка», «Резя», «Любомирський», «Тайкурський», «Ужинецький», «Передільський горб» (розширення), РЛП «Погориння», «Решуцько-Олександрійський», «Пересопницький край» біля с. Пересопниця, «Клеванський» біля с. Клевань, «Млинівський».

Хмельницька область

(Рішення № 22-11/2004 від 30.03.2004 року, Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища Хмельницької області на 2011–2015 роки (затверджена рішенням обласної ради шостого скликання від 2.03 2011 року №_25-3/2011)

Заказники «Новосинявський», «Бальківський», «Заказник», «Вербецький», «Яхнівський», «Заказник-1», «Джурджівський», «Заказник-2», «Летавський», «Надслучанський», «Новиківський», «Сковороденський», «Заказник-3», «Лісовий», «Терновський», «Лісне», «Озеро Синичене», «Озеро Кругле», пам'ятки природи «Тадеушпіль», «Березовий гай», «Товтра "Гусикова гора"», заповідне урочище «Яруга».

Черкаська область

(Рішення Черкаської обласної ради № 2\6 від 28.10.1994 року «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій і об'єктів»)

Заповідні урочища «Хутір», «Храмолів хутір», «Болота», «Монастирі», «Чобіток», «Озера», заказники «Смілянський», «Звенигородський», «Михайлівський».

Закарпатська область

(Рішення Закарпатської обласної ради № 695 від 26.12.2003 року затверджена Програма перспективного розвитку заповідної справи та екологічної мережі у Закарпатській області на 2006–2020 роки)

Національні природні парки «Ждимир», «Жденієвський», «Закарпатські Бескиди», заказники «Бережське водосховище», «Пісчаний кар'єр», «Дийдовське водоймище», «Мошньов», «Солянський», «Гола Обуч», «Борсучий», «Домбош», «Заказник по р. Уж», «Заказник біля с. Нересниця», «Заказник біля с. Р. Поле», пам'ятки природи «Дубровик», «Мочар

ки» (розширення), «Щербанка», «Великий ліс» та регіональний ландшафтний парку Свалявському районі.

Чернігівська область

(Рішення від 21.03.1995 року Чернігівська обласна рада прийняла рішення «Про внесення доповнень та змін у мережу об'єктів і територій заповідного фонду та резервування для наступного заповідання цінних природних територій області», «Про резервування території лісового парку «Ялівщина в м. Чернігові» від 11.06.2008 року. Також, Програмою формування національної екомережі у Чернігівській області на 2003–2015 роки передбачено створення 11 територій ПЗФ загальнодержавного та місцевого значення).

Національні природні парки «Дніпровський», «Деснянський», природний заповідник «Сновський», «Крехаївські луки», «Коротченків острів», пам'ятка природи «Монастирське» та заповідне урочище «Трилещина».

Полтавська область

(Рішення Полтавської обласної ради від 26.06.1997 року)

Заказники «Шарівка» (розширення), «Редине» та заповідне урочище «Овошкове».

Львівська область

(Рішення Львівської обласної ради від 13.06.2007 року № 340 затверджена «Програма формування регіональної екологічної мережі Львівської області на 2007–2015 роки, рішення Львівської обласної ради від 02.12.2008 року № 765 затверджена Регіональна програма розвитку заповідної справи у Львівській області на 2009–2020 роки)

Регіональні ландшафтні парки «Дністровський», «Стільське горбогір'я», «Вододільно-Верховинський», «Немирівський».

Тернопільська область

(Рішення Тернопільської обласної ради від 26.07.2002 року № 32 затверджена «Програма формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002–2015 роки»)

Регіональні ландшафтні парки «Бережанське горбогір'я», «Збаразькі Товтри», «Ворняки», «Середньосеретський», «Княжий ліс», «Надзбручанське Поділля» та розширення природного заповідника «Медобори».

м. Севастополь

(Рішення Севастопольської міської ради № 804 від 13.09.2006 року «Про резервування Гераклеїського півострова з метою подальшого віднесення до природно-заповідного фонду України в якості ботанічного заказника «Каранський»)

Заказник «Каранський».

Херсонська область

(Рішення Херсонської обласної ради № 132 від 22.03.2011 року)

Заказники «Понятівська балка», «Чорна лощина», «Князе-Григорівська балка», «Болгарська балка», «Федорівський», «Микільсько-Токарівська балка».

Вінницька область

(Рішення № 327 від 01.06.2007 року про резервування ділянки 222 га на території Вінницького району для створення заказника «Урочище Христикове», рішення Вінницької обласної ради від 18.12.2012 року № 418 Про затвердження Регіональної програми охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів на 2013–2018 роки).

НПП «Подільсько-Дністровський», заказники «Урочище Зристикове», «Караєцький» та «Долина ірисів».

Технічний редактор
Катерина Норенко

Дизайн
Олена Жінчина

Підписано до друку 14.04.2015.
Формат 60x84/16. Гарнітура Myriad Pro.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 4,7. Обл.-вид. арк. 3,7
Наклад 100 прим. Зам. №1767

Друк «Компанія "Манускрипт"»
вул. Руська, 16/3, м. Львів, 79008
тел./факс: (032) 235-51-40.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3628 від 19.11.2009 р.

Не для продажи

